

IDEGEN HANTOK ALATT¹

Jelen tanulmányomban az észak-amerikai magyarság anyagi kultúrájának egy igen elhanyagolt részét elemzem: a temetőket. Az eddigi publikációkból nyilvánvaló az, hogy a temetkezés és a temetők területi eltéréseinek kérdése – főleg a kanadai és az amerikai anyaggal együtt – sokkal nagyobb, mintsem arról döntő és végső következtetéseket le tudnánk vonni. Nemcsak a térbeli eltérések, pl. város és vidék, elszigetelt bányatelepülés, vagy farmertelep, hanem a különböző időben nyitott és használt temetők is sajátos eltéréseket mutatnak. A tér és az időbeliség fontos összetevője annak, hogy a temetőhasználatot és annak mögöttes társadalmi összefüggéseit vizsgálni lehessen. Ehhez mindenképpen hozzá kell tenni még azt is, hogy a temető rendszerének a kutatása és elemzése automatikusan magával vonja a helyi társadalom alapos ismeretét is, ami nyilvánvalóan jelenti a társadalmi rétegződést, és a bevándorlók kultúrájának új (és nem csak az óhazai) etnikai, vallási, kor szerinti és osztálytagozódását.² Ez azért fontos, mert egyes kutatók folyamatosan hangsúlyozzák azt, a mára már elfogadott és jelzésszerűen használt kitévél, hogy azok a közösségek, amelyek egy ipari létesítmény igényeit szolgálták ki (pl. egy bánya, vagy egy gyár), sokkal archaikusabb társadalmi struktúrával rendelkeztek, mint azon nagyobb települések, ahol a több munkalehetőség miatt a bevándorló etnikumok száma nagyobb, és ezért társadalmi összetétele is vegyesebb (Bauman 1979: 9–10).³ Ilyen tipikusan homogén és archaikus „egy ipartelep” közösség volt például a New Jersey Franklin városkaja, vagy a dél-pennsylvania állambeli bányavároska Daisytown, de hasonlóan elszigetelt a louisianai Árpádhon farmertelepülés temetője is.

Daisytownban magyarok és szlovákok laktak egymás mellett, de jól elkülönülten.⁴ Természetesen nem volt ez az etnikai homogenitás teljesen a véletlen műve: a városka bányavállalata (Jones and Laughlin) folyamatosan küldte üzletkötőit és „fejvadászait” az Osztrák–Magyar Monarchia falvaiba munkaerő toborzásra (Bauman 1979: 9–10). Az Indiana állambeli South Bend-ben működő Oliver Chilled Plow Works például Sopron és Győr megyékben toborzott munkásokat (Wiewel 1979: 4).⁵ Hasonló volt a helyzet Vintondalen is, ahol a magyar intézmények szinte magyar bányavároskává varázsolták a települést, vagy Franklinban, ahol a New Jersey Zinc Company volt a település legnagyobb munkáltatója. Daisytown, igaz teljesen vegyes etnikumú már a 20. század elején, de az etnikai szervezetek és intézmények jól elkülönültek egymástól, és a gyári munkások

1 A kárpát-medencei temetők és síremlékek kutatásainak hatalmas irodalma van, és itt csak az egyik legfrissebb kiadványra hívnám fel a figyelmet, ezzel is tisztelegve Novák László Ferenc munkássága előtt, lásd Novák (2005).

2 Ennek alapos elemzését adja a pennsylvaniai anyaggal Ewa Morawska (1982), korábbi elemzések ma is elfogadható eredményekkel a detroiti magyarságról Beynon tollából ismeretesek (1934, 1936).

3 A South Bend-ben élők munkalehetőségeit több helyi gyár biztosította: az Oliver Chilled Plow Works mellett a legnagyobb munkaadók a Singer Sweing Machine Company, Wilson Shirt Factory (főleg női munkaerőt alkalmazott), és a Studebaker Corporation voltak (Wiever 1979: 6).

4 A magyar és a szlovák közösségek konfliktusi jórészt etnikai, illetve vallásos természetűek voltak (Stolarik 1972).

5 A Somogyban dolgozó amerikai vállalatok „vigéceirő” ír Kanyar József (1957: 45–46).

életében a közösségi, és vallásos rítusok segítették ezt a másságot. Míg a szlovák és magyar bevándorló családok saját iskolát, templomot és vegyeskereskedéseket működtettek, addig a kisebb létszámú románok és ukránok a szomszédos Brownsville-re jártak a görög katolikus egyházba, a szintén pár száz főnyi lengyel közösség a szomszédos California nevű városkába járt, ahol a nagyobb lengyel kolónia saját katolikus templommal rendelkezett. Ez a megosztottság megfigyelhető a temetőben is. Daisytown katolikus temetőjét a szlovákok és magyarok közösen használták. Ugyanakkor érdemes hangsúlyozni azt a tényt is, hogy az ilyen típusú (egy ipartelep) közösség sorsa, a nagy gazdasági válság hatása alatt, szinte egy-két hónap alatt alapvetően megváltozott. A családok tömegei hagyták el korábbi otthonaikat, és menekültek nagyobb, biztonságot és munkát nyújtó városokba, mint például Cleveland, Detroit, Chicago, és New York, de ekkor indul meg Kanada keleti részére is a nagyobb kivándorlás (Kosa 1956). Ebben az esetben a valamikori virágzó magyar közösségek hónapok alatt felbomlottak, és a település temetői elhanyagolttá, s végül elhagyottá váltak.⁶ Egyébként Daisytown lakóira is jellemző volt már a 1940-es évektől, hogy a tehetősebb és a főleg amerikanizálódó polgárok már nem a helyi etnikailag szeparált temetőbe, hanem a közeli nagyváros, Johnstown temetőibe temetkeztek.⁷ Ezzel szemben a déli Árpádhon temetői végig a magyar egyházaké maradt, de a magyarok igen hamar asszimilálódtak, a sírkövek nyelve a „hunglish” (a Hungarian és English összekapcsolásával) keverék lett.

A keleti partvidék településeinek temetőinek behatárolása éppen ezért nem könnyű, ám nem lehetetlen feladat. Keletről nyugati irányba csökken a magyar települések száma; a népes New York, New Jersey, Pennsylvania és Ohio államokban található a legtöbb magyarul lakott város. Connecticut államban Bridgeport, Hartford, Fairfield, Wallingford és South Norwalk emelhető ki. New York államban New York City, Lake Ronkonkoma, majd Yonkers, ezen kívül már csak egy kelet–nyugati irányban, Albanytól Bufffálig húzódó vonalban lelhetjük fel a magyar vonatkozású településeket. New Jersey településeinek behatárolása már kissé bonyolultabb. De itt a déli és az Atlanti óceáni partvidék kevés magyar vonatkozással bír, mivel magyar településről nem beszélhetünk. Pennsylvaniával határos nyugati részen csak elszórt településeket találunk magyar intézményekkel vagy egyházakkal. A déli részen Roebing és Trenton, majd Alpha és Flemington városok, innen South River, New Brunswick és Perth Amboy vonaltól északra található a legtöbb magyarok által lakott település. Az állam északi része szinte teljesen üres, az egyedüli Franklin említendő, ahol magyar templom és intézmény létesült, és a temető is érdekessége rejt. A következő listán csak érzékeltetni szeretném azt, hogy milyen nagy

6 Jól illusztrálja ezt Daisytown magyar lakosságának csökkenése. Amíg 1920-ban a lakosság 21%-a volt magyar eredetű, addig 1940-re már csak 17% volt (Bauman, 1979: 16). A második világháború után a kiköltözés még nagyobb méreteket öltött. Igaz ugyan az is, hogy ekkor az amerikanizáció (a kulturális asszimiláció teljes körűvé válása), már megtette hatását (pl. a magyar nyelvű misék megszűntek stb.). Az amerikanizmus azonban már a 1914-es háború kitörésekor, majd a „vörös veszedelem” idején 1919-ben éreztette hatását, amikor a kelet-európai bevándorló munkások tömegesen álltak a nagy szakszervezeti mozgalma mellé. Ezek szlogenjei közt találjuk a „America first – One flag for all” (Amerika elsőként – Egy zászló alatt mindahányan) jelszót (Meyerhuber 1979: 255).

7 A régebbi temetők eltűnése nem egyedi eset. Pettison (1955: 248) chicagói kutatása bizonyítja, hogy a 19. századi temetőket 1900-ra felszámolták és új temetőket jelöltek ki. Néhány esetben a régi köveket és a csontokat az új temetőbe szállították. A népességszaporulat miatt Chicago temetőinek száma 1900 és 1950 között 27-ről 70-re emelkedett. A bevándorló csoportok közül a zsidó, cseh, lengyel, német, litván és svéd etnikumok saját, a kínai, japán, szír, görög csoportok közös temetőbe temetkeztek. A feketéknek külön temetőjük volt.

kutatási feladat elé áll az, aki a magyar temetőket és/vagy temetőrészleteket szeretné feltérképezni. Az 1970-es évek közepétől kezdve Ohio, New York, New Jersey, Pennsylvania és Kanada különböző magyar közösségeiben kutattam.⁸ Az 1980-as évek elején New Jersey államban a következő városokban végeztem kutatást: Alpha, Caldwell, Carteret, Cliffside, Elisabeth, Flemington, Franklin, Garfield, Irvington, Linden, Lodi, Manville, New Brunswick, Passaic, Perth Amboy, Roebing, Trenton, South River, Union, Wharton és Woodbridge. Ezen városokban általában két-három, de volt ahol négy temető is működött. Alpha városában, a vallási megosztottságot követve, például négy temető volt egymás mellett: United Presbyterian, St. Peter and Paul bizánci katolikus, St. John's orthodox, és a St. Mary római katolikus.

Pennsylvania államban lévő magyar temetők vagy temetőrészletek az állam területén fekvő magyar települések történelmével párhuzamosan alakultak: nagytöbbségük az állam keleti és nyugati, dél-nyugati részére koncentrálódnak. A keleti területen egy észak–dél irányú sávban lehet Scranton és Throop városától, egészen az állam déli részén fekvő Philadelphia és Coatesville városokig meghúzni egy vonalat, amelyen belül találjuk a magyarul lakott városokat. A nyugati részen inkább egy félkörívben húzódnak: az északi Farrel városától a déli határnál lévő Uniontownig, innen pedig kissé északkeletre húzódó sávban egészen Vintondale és Ebensburg városokig találjuk meg azokat. Ohio államban is fellelhető egy koncentráció: az északi partvidék városai, elsősorban Cleveland és Toledo, majd Youngstown, Akron, Toledo, Columbus és Cincinatti említendők, mint magyar központok. Ettől délre és észak-nyugatra fekvő államokban csak Detroit, Flint és a Chicago környéki városok, vagy városnegyedek érdemelnek említést. Természetesen korábban sokkal nyugatabbra is találunk kis magyar közösségeket különböző bányavárosokban, de ezek vagy megszűntek a nagy gazdasági válság hatása alatt bezárt bányák miatt, vagy a lakosság beolvadt a többségi társadalomba. Hasonlóan elszórt településekről beszélhetünk Ohiótól délre eső területek esetében is. Kentucky, West Virginia (Morgantown, Logan), Virginia és North Carolina államban ma már elenyésző magyar vonatkozású településekről van tudomásunk. North Carolinában az egyetlen magyar templomot (Delcó városában) 1964-ben bontották le. De ez várt a New Jersey állambeli Irvington katolikus templomára is: az 1907-ben épített templomot 1951-ben bezárták. A 20. század első felében fontos iparágazatként működő szénbányászat és vaskohászat egy csapásra válságba jutott az 1930-as években, és a kis bányatelepek lakói is lassan beolvadtak a környező amerikai népességbe. Hasonló sors várt a déli partvidéki kolóniákra is (Florida, Missouri, Texas, Georgia, Louisiana államokban), ahol egy-egy település – ideig-óráig tudta megőrizni magyar intézményeit, vagy – mint a Louisiana állambeli Árpádhon – csak igen lassú, revitalizációs mozgalom hatására tudott fennmaradni. Ám elmondható az a szomorú tény, hogy az öregamerikás telepek 90%-a mind eltűnt.

Hasonló sors várt a kanadai első hullám bevándorlói által létrehozott farmertelepülésekre is, és a népesség mára már egytől-egyig beolvadt a környező többségi kultúrába. A megmaradt templomok illetve temetők adnak felvilágosítást az egykori telepésekről. A kanadai magyarság csak a nagyobb városokban maradt életképes, főleg az 1956-os bevándorláskor létrehozott intézmények segítségével (Courtland, Toronto, Ottawa, Montreal,

8 Természetesen fehér foltként kell megemlítenem azokat a településeket, ahol megfordultam ugyan, de alaposabb terepmunkára nem nyílt lehetőségem: South Bend, Gary, Cleveland, Cincinatti, Youngstown, Akron. Azonban az itt bemutatott anyag segíthet abban, hogy az eddigi elemzéseket valamelyest ártérítelhesük.

Winnipeg, Hamilton, Welland, Vancouver, Windsor, Thunder Bay, Regina, Lethbridge, Calgary).

A kivándorolt magyarság temetőinek rövid, de igen mozgalmas történetéhez hozzátartozik az, hogy az ipari munkásság etnikai összetartása a 19. század végén és a 20. század elején gyors etnikai és vallásos töréshez vezetett. Ez volt a helyzet például Pittsburgh városában, ahol a századforduló előtt már konfliktus alakult a magyar és a szlovák közösségek közt. Az addig használt közös temető hamarosan megszűnt, és mindkét bevándorló csoport egymástól elkülönülve kezdett el temetkezni. Szintén jellemző az, hogy a 20. század elején egyre több kisebb egyházközség született, ami odavezetett, hogy az eddig együtt használt temetőket kezdték felekezeti szerint is megkülönböztetni. Sőt maguk a reformátusok is külön egyházszerkezeti és egyházkerületi csoportosulást hoztak létre (Marchbin 1940: 172–173). Jól mutatja ezt a színességet New Jersey-ben lévő New Brunswick magyar templomainak létesítése: Az Első Magyar Református Templom 1903-ban, a Szent László Katolikus Templom 1904-ben, az Első Magyar Lutheránus Templom 1913-ban, majd 1915-ben a Szent József Görög Katolikus Templom épült fel. Ezután sorra a második Magyar Református Templom (Somerset Street), 1918-ban a Magyar Baptista Templom, és még ugyanebben az évben a Magyar Zsidó Kongregáció (Ohav Emeth) épült fel. A zsidó közösségek társadalmi elkülönülése a magyar egyházaktól és intézményektől jól kimutatható a temetőkben is: kirívóan kevés, vagy alig akad magyar nyelvű sírfelirat.⁹ A magyar szerzetes- és apácarendek és intézményeinek története még várat magára, temetőik történetének feldolgozása sem sikerült.¹⁰

A területi és vallási különbség, valamint az eltérő társadalmi rétegekhez való tartozás mellett a kutatást nehezíti az, hogy a 19–20. század fordulóján használt temetők vizsgálatához elengedhetetlenül szükséges lenne a korabeli településtörténet monografikus feldolgozása. Sajnos, ez ma már lehetetlen, hisz több olyan szórványtelepülés temetőjét ismerjük (Alpha, és Lodi New Jersey államban Vintondale és Harrisburg Pennsylvania államban, Lackawanna és Lake Ronkonkoma New York államban, vagy éppen a kanadai Otthon, Cupar, és Lestock telepek), amelyek létrehozóiról, lakosairól kevés írásos elemzés és feldolgozás áll a kutató rendelkezésére.¹¹ Sőt, az a kritika is helytálló, hogy a létező leírások igen vegyes képet mutatnak. Amíg egyes településről létezik elszórt adat, ám ezek – mennyiségük és színvonaluk miatt – teljes monografikus munkának nem mondható, annak ellenére, hogy igen fontos adatokat tartalmazó leírások. Ilyenek például Mandel Ernő és Makár János kis könyvei a New Jersey állambeli Franklin-ról (Mandel 1929, Makár 1966, 1969), vagy Mandel leírása a floridai Kossuthville-ről (Mandel 1925). Értékükből nem von le semmit sem az a tény, hogy a közölt anyag hiányos volta miatt a helyi társadalomról kialakult kép igen hézagos marad. Ennek részben oka csak az, hogy a korai leírásokat nem tudományos szempontból, és nem szakemberek, hanem közösség és egyházi vezetők, vagy jobbra újságírói vénákkal rendelkező lokálpatrióták írták.

9 Az amerikai magyar közösségekben kialakult vallásos nézeteltérések, és főleg a zsidó vallásúak elleni fellépések, jól ismertek az 1910-es évektől. A zsidó hitvallású magyar közösségek történetével még adós a magyar kutatás, egy korai elemzés pl. Jelinek (1972).

10 Egy-két eddig publikált eredmény és adatbázis segítheti a jövő kutatóját, lásd Lekai (1968), és Török (1978).

11 A kanadai Lestock példája ebből a szempontból mintaértékű: egy helytörténeti egyesület kezdeményezésére a családok írták össze történeteiket és sztorijaikat, melyet aztán egy könyvben közöltek is. Ebben számos magyar család története is megtalálható Lestock Historical Society, 1980, *Memories of Lestock: A Local History of Lestock and Districts*. Lestock.

Tovább bonyolítja a kutatás helyzetét még az is, hogy a 20. század első évtizedeiben működő temetkezési vállalatok – főleg a magyar vagy a magyar vonatkozásúak – nyomtalanul tűntek el. Erről például csak egy-két tanulmány áll a rendelkezésünkre. Én csak az Ohio-állambeli Toledo egyetlen egy temetkezési vállalat, a Kinsey (Kigyóssy) Funeral Home, anyagát és fényképanyagát tudtam átvizsgálni, viszont a teljes dokumentációt – ami közel 70 év anyagát foglalja magában – már kevésbé (Kürti 1997). Azt nem mondhatjuk el, hogy minden nagyobb magyar kolóniának megvolt a maga magyar származású temetkezési vállalkozója, de igen sok családi vállalkozó működött, akik a helyi etnikus igényeket ki tudták elégíteni. A Pennsylvania állambeli Johnstownban, Joseph L. Laky, Homestead-ben John Brasszó, Homestead-en Prokopovits A. József, Windber városában a Meek, és a szintén ebben az államban lévő Duquesne városában Revák F. Ferenc volt ismert temetkezési vállalkozó. Az Indiana állambeli South Bend városkájában Németh Péter és Zahorán Mihály, Detroitban Biczó Ferenc és Molnár János cége volt ismert temetésrendezőként (és „okleveles balzsamozó”-ként). Cleveland városában több magyar temetkezési vállalkozó működött: Bodnár A. Lajos és fia, Lukács István és fia, valamint Jakab A. István és fiai. A szintén Ohio állambeli Youngstown magyarságának Vascsák G. József, Akronban Kertész István és A. J. Kucko, Perth Amboynak a D. J. Williams and Sons és a Samuel P. Kanai, Chicagónak Hollerbach József, New York városának Balló János volt ismert temetkezési vállalkozója, azaz „temetésrendezője”. Bridgeporton és környékén a magyar Lesko János (John Lesko) és fia valamint a nem magyar Frank Polke és fia temetkezési vállalkozás volt ismert. Ám New Haven városában a Sisk testvérek és J. Markiewicz és fia temetésrendezők álltak a magyarok szolgálatára. Buffalóban Robert E. Hennessey rendezte a magyar temetéseket, és a nagyszámú magyar temetésrendező mellett még Clevelandban is volt vállalkozó, aki nem magyar létre szaksodott a magyar temetések rendezésére (John S. Weizer). Nem kizárt az, hogy ezeknek a cégeknek teljes dokumentációja fellelhető és kutatható, ami nagyban segíthetné az amerikai–magyar közösségekről kialakított kép átértékelését.¹² Sőt olyan nem magyar vállalkozók is akadhatnak – mint például a Sullivan és a Forsaith Funeral Home és Fisher and Owen Pittsburghben, a Joseph Synowiecki vállalkozás Cartereten (New Jersey), vagy az olasz DeCarlo és a Sudro-Curtis temetkezési vállalatok Elyriában (Ohio állam) –, akik a magyar és a többi környékbeli etnikumokat is kiszolgálták. New Brunswick-ban és New York városában, ahol tekintélyes számú magyarság élt szinte egy magyar temetkezési vállalat sem volt: az előbbiben a Boylan és a E. Gowan cég, az utóbbiban főleg olasz és angol családi temetkezési vállalatok szolgálták ki a magyar igényeket (pl. Ballo Funeral Home, Franc C. David). Hasonló volt a helyzet a pennsylvániai Farrel és Sharon kisvárosokban, ahol a Podolsky és az utóbbiban a Reinsel és Giroski cégek működtek. A magyarok lakta Trenton városában egy magyar temetkezési vállalkozó sem akadt, a meglévők mindnyájan a WASP társadalom tagjai voltak (Frank J. Ulrich, John J. Igleby, Emil A. Rogers).

Hasonlóan fontos a betegsegélyező egyletek (pl. a Verhovay, Rákóczy) és biztosító-társaságok anyagainak átvizsgálása, mivel az ilyen és ehhez hasonló etnikus intézmények a temetések dokumentálását alaposan elvégezték, nagyban hozzájárulhatnak a 20. századi magyar temetkezés megismeréséhez. Az egyletek között kiemelkednek a halotti és temetkezési célból létrehozottak, mint például az 1902-ben alakult Toledói Szent Mihály

12 A temetkezési vállalkozások irodalmi igen nagy, lásd például Kephart (1950), Unruh (1979).

Gör. Kath. Templomi és Halotteltakarító Egylet. Az ilyen etnikus üzletágak elemzése nagyban árnyalhatja a képet a kivándorlók temetkezési kultúrájának alakulásáról és változásairól. Azonban érdekes az, hogy kevés magyar cégről van híradásunk, akik sírköves mesterséggel is foglalkoztak volna. A magyar települések közvetlen közelében működő sírköves vállalkozások – főleg olasz és német családok kezén – sok anyaggal szolgálhatnak még a magyar lakosság igényeiről és temetkezési szokásairól. Bridgeportban és környékén az olasz P. Cipolla és A. Ansaldo családi vállalkozások szolgálták ki a magyar igényeket. Trenton környékén a Wagner Memorials működött. Ami azonban valamelyest egyensúlyba hozza ezt a hiányosságot az az, hogy a 20. század elején eltemetett öreg-amerikások sírjain igen sok a házilag készített, egyedi gyártású síremlék. Ezek éppen a sorozatgyártástól elütő voltak miatt, sokkal több sajátos etnikus vonást öriztek meg.

Számtalan nehézség is bonyolítja a kutatást. Nem csekély azoknak a korai temetőeknek a száma, amelyek a 20. század elején működtek csak, és abban a percben, ahogy a telepesek elköltöztek, megszűntek. Ilyen volt a Pennsylvania állambeli Wehrum bányatelepe, amelynek nyomait, a leborult és széttöredezett sírköveket, már csak a sűrű fákkal benőtt bozótban lehetett fellelni. Hasonlóan szomorú sors várt több kanadai farmertelepülés kis temetőjére (sőt templomára) is. Olyan temetőkről is vannak információink, amelyek csak a század közepéig működtek, majd aztán megszűntek. Ezen aprócska települések kis temetőik mára már teljesen a feledés homályába veszttek. Bonyolítja a kutatást még az is, hogy egyes, eredetileg magyar temetők az idő múlásával, főleg ahogyan a generációváltás megtörténik, egyre jobban egy másik etnikum temetőjeként kezdtek el funkcionálni. Talán nem érdemtelen itt megjegyezni azt, hogy az ilyen jellegű kutatás az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején a marginalitás vádjával is meg kellett, hogy küzdjön. Jó példa a temetők funkcionálásához Toledo (Ohio állam) temetője, a Calvary Cemetery, ahová a 20. század elején a magyarok temetkeztek. A Szent Mihály Bizánci (görög) katolikus és a Szent István római katolikus halottakat mind oda temették, de a reformátusok már a Willow Cemetery-be temetkeztek.¹³

A magyar és a magyar vonatkozású észak-amerikai temetőkről szóló saját kutatási tervemet meghiúsult, aminek több oka volt. Az egyik legfőbb ok volt az, hogy a kutatást igen nehéz volt elhelyezni a bevándorló kultúrakutatásban, ami ekkor jórészt már nem a kelet-közép európai és a századfordulós bevándorlás kutatását jelentette, hanem a tömeges harmadik világbeliek bevándorlásának kutatását az 1970-es évek végétől. Az etnikum és a kisebbség fogalmak nem a fehér európai emberre, hanem az ázsiai, afrikai és a dél-amerikai embercsoportokra vonatkoztak. Ezért minden egyes kutatási projekt eleve marginális megítélés alá esett, és nem számíthatott támogatásra. A másik, hogy a téma (a temetők és a múltbéli halotti szokások) vizsgálata nem tartozott a divatos törzsi kulturális antropológiai témák közé (lásd Fabian 1974, Goody 1974, Metcalf and Huntington 1991, Scheper-Hughes 1992, Straight 2006), hanem inkább a folklorisztikai vagy a geográfiai kutatásokhoz (pl. Jack, 1968, Kezys 1976, Kniffen 1967, Milspaw 1980, Vidutis and Lowe, 1981).¹⁴ Igaz, később a halál és a temetők kutatása igen csak divatos

13 Toledo egyházainak anyagait a jubileumi emlékkönyvek alapján lehet követni. Lásd, Jubileumi emlékkönyv kiadott a Toledói Magyar Református Egyház 25 Éves Jubileumára 1929. szeptember 1-jén, és A Toledói Szent Mihály Gör. Kath. Templomi és Halotteltakarító Egylet fennállásának 15 éves Jubileumára, 1919.

14 Természetesen a kutatás első fázisában az angolszász és a német temetők kerültek a figyelem középpontjába, lásd pl. Ludwig (1966), Wust (1970) és McDonald (1975) úttörő munkáit. Elszórt adatok vannak például a cigányokról is (pl. Nemeth 1981).

antropológiai téma lett, főleg a Balkán háború(k) miatt (ennek legutóbbi összefoglalását lásd Cushman, 2004). Az irodalomtudományban is létezett egy vonulat a halállal és a temetővel kapcsolatos tematikának, de ez számomra csak részben volt ismeretes és egy másik diszciplínában való jártasságot kívánt (Petrucci and Sullivan 1999). Egy másik lehetséges, egyesek szerint igen távoli kutatási irány a legújabb kori régészethez tartozhatott volna. Ám, a James Deetz és a Robert Schuyler által irányított divatos történeti régészeti kutatások inkább a 17–19. századi bevándorlókra helyezte a hangsúlyt és a megközelítés teljes egészében régészeti keretben igényelt volna (Deetz 1977, Schuyler 1978). A kelet-közép-európai bevándorlók kultúrájának kutatása egyik lehetséges módja a még aktív etnikai intézmények által szponzorált projektek véghezvitele lehetett volna. Ehhez azonban maguk az intézmények szegényes és egyoldalú (pl. vagy kimondottan egyházi, vagy csak kulturális, vagy klubszerű) volta sem adott elegendő bázist. Ugyanakkor nem árt ebben kontextusban megjegyezni azt, hogy az 1990-es évek közepén az Ethnographia szerkesztőségének leadott 40 oldalas kézirat, amely az észak-amerikai magyarság kutatását – annak történetét és lehetséges folytatását – vázolta fel, szintén érdektelenség kísérte. A kéziratot a szerkesztők elfogadták, a szerzői tiszteletdíjat (pár ezer forint) kifizették, a cikk azonban sohasem jelent meg. A tanulmány rövidített változata (Kürti 1999) végül is a Magyar Tudományban látott napvilágot.

A kivándorolt magyarság felé a figyelem későn, talán túl későn fordult a magyarországi kutatók részéről. A korai munkákban az észak-amerikai magyarság anyagi kultúrája, közte a temető művészete, ismeretlen maradt (Kunt 1983, Zentai 1979). Ez a helyzet csak az 1980-as években változott meg, főleg Bakó Ferenc és Fejős Zoltán kutatásai jelentek meg külön tanulmányként.¹⁵ Azonban nagyon érdekes az, hogy mind az ő mind pedig a korábbi tanulmányokban nem szerepel az anyagi kultúra, mivel bizonyos vonatkozásai csak a ruházatra terjedtek ki.¹⁶ Az építkezés, a bútortartás, a szerszámok furcsán mód kimaradt a vizsgálatokból, talán abból a szempontból, hogy ezek túlságosan is nehezen vihetők lettek volna a tengerentúlra, illetve hamar használaton kívül estek. Ez a hiány azért is érdekes, mert amint Fejős Zoltán meg is jegyzi, az Észak-Amerikában épített templomoknak vannak specifikus jegyei.¹⁷ Bakó Ferenc kanadai kutatásaiból is tudjuk, hogy a síksági területeken megtelepedett őslakosok mennyire ragaszkodtak a „házaik” elképzelésekhez házaik, templomaik építésekor. Házaik köré veteményeskerteket, gyümölcsösöket telepítettek, a kút elengedhetetlen volt, de néha még hússzáritó oszlopokat is lehetett látni.¹⁸ Csak későbbi kutatás eredményeként lett a magyarság temetője bevonva a kutatásokba. Ez az általánosan bevett gyakorlat volt – a többi más bevándorolt kultúrákkal egyetemben –, hogy a templomban, annak legtöbbször az alagsorában, külön helyiségeket rendeztek be. Nem ritkán táncterem, a színpad, konyha, mellékhelyiségek állnak a magyarok rendelkezésére, a társasélet lebonyolítására. A new york-i 82. utcai refor-

15 Lásd Fejős Zoltán (1993) és Bakó Ferenc (1988) munkáit. A kivándorlás kutatás doyenjének, Puskás Julianna úttörő könyve (1982) mind a mai napig használható. A kivándorlók intézményeinek és egyházainak történeti leírásai szinte már egy könyvtárnyi irodalmat jelent, ezért ennek bemutatása nem vállalkozom, de példaértékű például Török István (1978) munkája a katolikus egyházakról, és Tezla Albert kétkötetes dokumentum gyűjteménye (Tezla 1987).

16 Egyedül Fejős Zoltán a szüreti bálhoz készített „magyaros ruhájának” ismertetését lehetne ide sorolni (1987: 274–275) és Bakó Ferenc ismertetését a „kivetközésről” (1988: 102–103).

17 „Az amerikai templomokban (vagy egy hozzá kapcsolódó épületben) a közösségi rendezvények céljára külön helyiséget alakítanak ki” (Fejős 1987: 281), lásd még Niedermüller (1985).

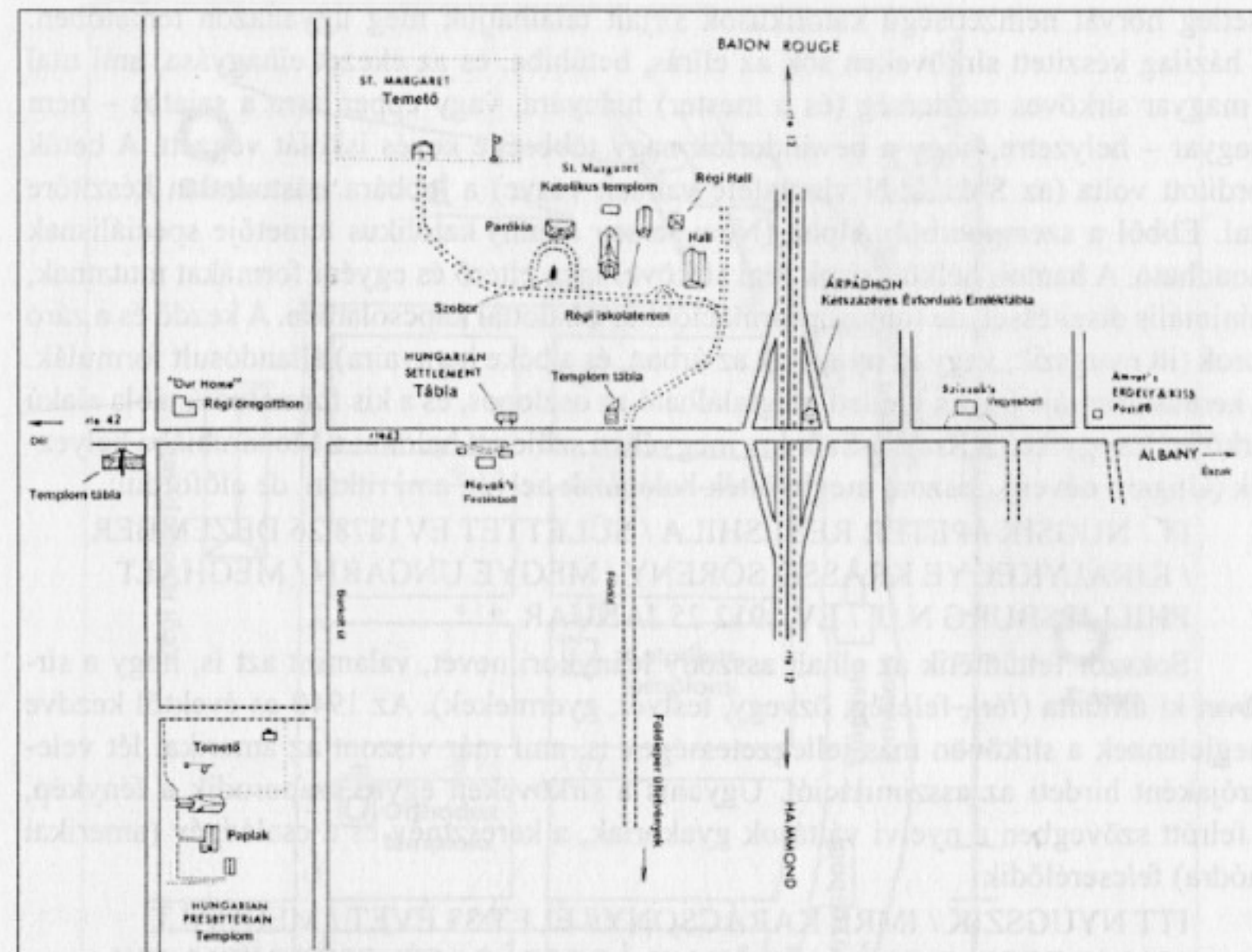
18 Bakó (1988: 72), de Dojcsák Győző is hiteles fényképekkel bizonyítja ugyanezt (1981).

mátus, valamint a szintén 82. utcai katolikus templomok mind így lettek elkészítve. Ez igaz Kanadára is. Ezen kívül azonban még sok más anyagi kultúra vonatkozásai vannak az Észak-Amerikai magyarságnak; elég ha a sírkövekre, házilag készített eszközökre; kézimunkára és a sok-sok klub, társaság jelvényeire, zászlóira, irataira utalok.

A korábbi leírásokban egy-két leírást találunk csak a temetésről és a halotti szokásokról (Bakó, 1988, Fejős 1993, Niedermüller 1985). Viszont érdekes az a hasonlat amivel Bakó és Fejős az etnikai tudatot látja a halotti szokásokban és a sírjelekben. Fejős a Chicagó-környéki magyar temetők vizsgálata alapján a következő véleményt fogalmazza meg, mely szerint a „magyar nyelvű sírfeliratokon kívül semmi nem utal az óhazára” (1993: 123). Ugyanakkor elismeri azt, hogy: „Lélektani és vallási okok miatt a temetkezés szokásaiban az etnikai jegyek más szokásokhoz viszonyítva jobban megőrződtek, jól-lehet az amerikai ipari-nagyvárosi környezetben az óhazai mintákhoz képest e tekintetben is jelentős változások mentek végbe” (1993:124). Bakó hasonlóan fogalmaz, szerinte: „A halotti torról elmondható, hogy nemcsak az etnikai tudat pregnáns kifejezési formája, hanem a magyar csoport együtt tartásának egyik ereje, módja és lehetősége is (1988: 226).

A temető az elsősorban a családnak és a rokonságnak a halottra való emlékezést jelenti, másodsorban a horrorisztikus populáris kultúra része (Kürti 2000). A temető és a sír az elhunyt személyén túl, a halott társadalmi és etnikai kapcsolatát is reprezentálja. Így a temetőben – mint általában mindenhol – a múltbeli társas kapcsolatok is felelevenednek. A sírok közötti sétálással az idősebbek majdnem mindig felelevenítik az elhunytakat, a hozzájuk kapcsolódó történeteket. Hétköznapokon az idősebbek majdnem mindig a még otthon lakó fiatalabbakkal járnak ki a temetőbe (ennek persze van még egy fontos oka: az idősebbeket, akik már nem tudnak gépkocsival közlekedni, már a fiatal generáció tagjai hozzák-viszik a temetőbe). A fiataloknak, egy-két családi összejöveteltől eltekintve, ekkor van lehetőségük arra, hogy az idősebbektől megismerjék a rokonokat, azok sírjaink és sírkövein keresztül, és az elhunyt társakról is ismereteket kapjanak. A magyar temetőbe, vagy a temetők magyar részeibe való látogatáskor automatikusan a családi, valamint az etnikai gyökerek és az emigrációs intézmények felelevenítése történik meg egyszerre. De a családi emlékezésen túl, az etnikus temető így egy valóságos miniatűr zárandokhely, mauzóleum, vagy talán múzeumszerű emlékhely szerepét töltheti be, ahol a szocializációs lehetőség és az emlékezés párhuzamosan történik (lásd erről bővebben Lymer, 2004, Whitmarsh 2001). Ez a lehetőség nem adott például a magyar templomokban, vagy a magyar kulturális intézmények egyikébe sem, hiszen oda már vagy nem járnak a különböző generációk együtt, vagy a legfiatalabbak egyáltalán nem látogatják. Természetesen a temetőkben nem történik semmilyen csoda és nem is várják azt az odalátogató családtagok, viszont igaz az, hogy az idősebbekkel kilátogató fiatalok a temető magasztos környezetében teljesen más információkat és érzelmi hangulatelemekkel átítatott amerikai–magyar történeteket ismerhetnek meg.¹⁹ Ez igaz az óhazai rítusok közül a halottak napját megtartó családokra is: sokan a temetőbe vittek virágot és gyertyát gyújtottak, mások otthon gyújtottak csak gyertyát a halottak emlékének. Viszont általánosan ismert az az amerikai szokás – az elhunyt halálának időpontjának emlékezete –, ami elhalványította a halottak napjának ünneplését.

¹⁹ A halotti szokásokról, a temetésről és a gyászszertartások késő kapitalista euró-amerikai válfajairól az utóbbi időben többen értekeztek Davies (1997), Howarth and Leaman (2001), Walter (1999).

Árpádhon térképe

Az amerikai síremlékek formai tipológiáját Francaviglia (1971), Lancaster (1978) és Wust (1970) vázolta fel – kiegészítésekkel persze, mint pl. a déli és a nyugati temetők sajátosságai (Adams 1967) – mintegy hitelt adva annak az elméletnek, hogy az anyagi-tárgyi kultúra részeként a síremlékek is besorolhatók az általános amerikai regionális rendszerbe (Glassie 1968, Bronner 1979). Ennek az elméletnek egyetlen egy nagy baja, hogy nem számol az 1900-as évektől nagy hullámban érkező különböző nemzetiségi-etnikai kulturális – nem WASP – európai csoportokkal. Így a magyar temetők kutatásának sajátosságaival sem. Ennek egyik bizonyítására elég csak utalni a fából készült síremlékekre, illetve a házi gyártmányúakra, amelyek sokkal nagyobb színességről és ötletességről tesznek tanúbizonyságot, mint a funkcionalista rendszerbe illeszthető sírkövek engednék. Francaviglia (1971) és Lancaster (1978) elemzései alapján a keleti államokban kilenc illetve tizenegy jól elhatárolható síremléktípust határoz meg. Jól látható az, hogy egyik tipológiában sem található a keresztforma, és egyikbe sem helyezhető el a házi készítésű sírkő. A sírkövek nagy többségére azonban ráillik valamelyik forma.

Az „öregamerikás” temetők jellegzetessége a sírkövek egyszerűsége, igénytelensége, de ugyanakkor fontos etnikus jegyként megtaláljuk az óhazai eredet feltüntetését. Ez utóbbi – korábbi elképzelésekkel szemben – nem magyar sajátosság. Más európai bevándoroltak, és nemcsak a kelet-európaiak, is ragaszkodtak az óhazai szülőhely megjelölésének szokásához. Valószínűsíthető az, hogy egy általános speciális amerikai bevándorló kulturális jeggyel állunk szemben. A temetők sokszor az egymás mellett élő – és dolgozó – etnikai csoportok közös temetkezési helye is. Ezért sokszor a lengyel, szlovák, vagy

esetleg horvát nemzetiségű katolikusok sírjait találhatjuk meg ugyanazon temetőben. A házilag készített sírköveken sok az elírás, betűhiba, és az ékezet elhagyása, ami utal a magyar sírköves mesterség (és a mester) hiányára, vagy éppen arra a sajátos – nem magyar – helyzetre, hogy a bevándorlók nagy többsége kevés iskolát végzett. A betűk fordított volta (az S és az N visszafelé vannak vésvé) a jobbra írástudatlan készítőre utal. Ebből a szempontból, Alpha (New Jersey állam) katolikus temetője speciálisnak mondható. A hantok nélküli sírok régi sírkövei igen eltérő és egyéni formákat mutatnak, minimális díszítéssel, de fontos információkkal a halottal kapcsolatban. A kezdő és a záró sorok (itt nyugszik, vagy itt nyugszik az úrban, és a béke hamvaira) állandósult formulák. A kereszt formájú kövek mellett megtalálható az oszlopos, és a kis formátumú tábla alakú sírkő is. Az egyikén a Krassó-Szörény megyében született halottat a Monarchiába helyezték (Ungarn néven), viszont megjelölték halálának helyét, ami ritkán, de előfordul:

IT / NUGSIK / PETER REBESHILA / SÜLETTET EV 1878 26 DEZEMBER
/ KIRALYKEGYE KRASSO SÖRENY / MEGYE UNGARN / MEGHALT
PHILLIPSBURG N. J. / EV 1912 25 JANUAR

Sokszor feltüntetik az elhalt asszony leánykori nevét, valamint azt is, hogy a sírkövet ki állította (férj, feleség, özvegy, testvér, gyermekek). Az 1940-es évektől kezdve megjelennek a sírkövön más jellegzetességek is, ami már viszont az amerikai lét velejárójaként hirdeti az asszimilációt. Ugyanis a sírköveken egyre szaporodik a fénykép, a felrótt szövegben a nyelvi váltások gyakoriak, a keresztnév és a családnév (amerikai módra) felcserélődik:

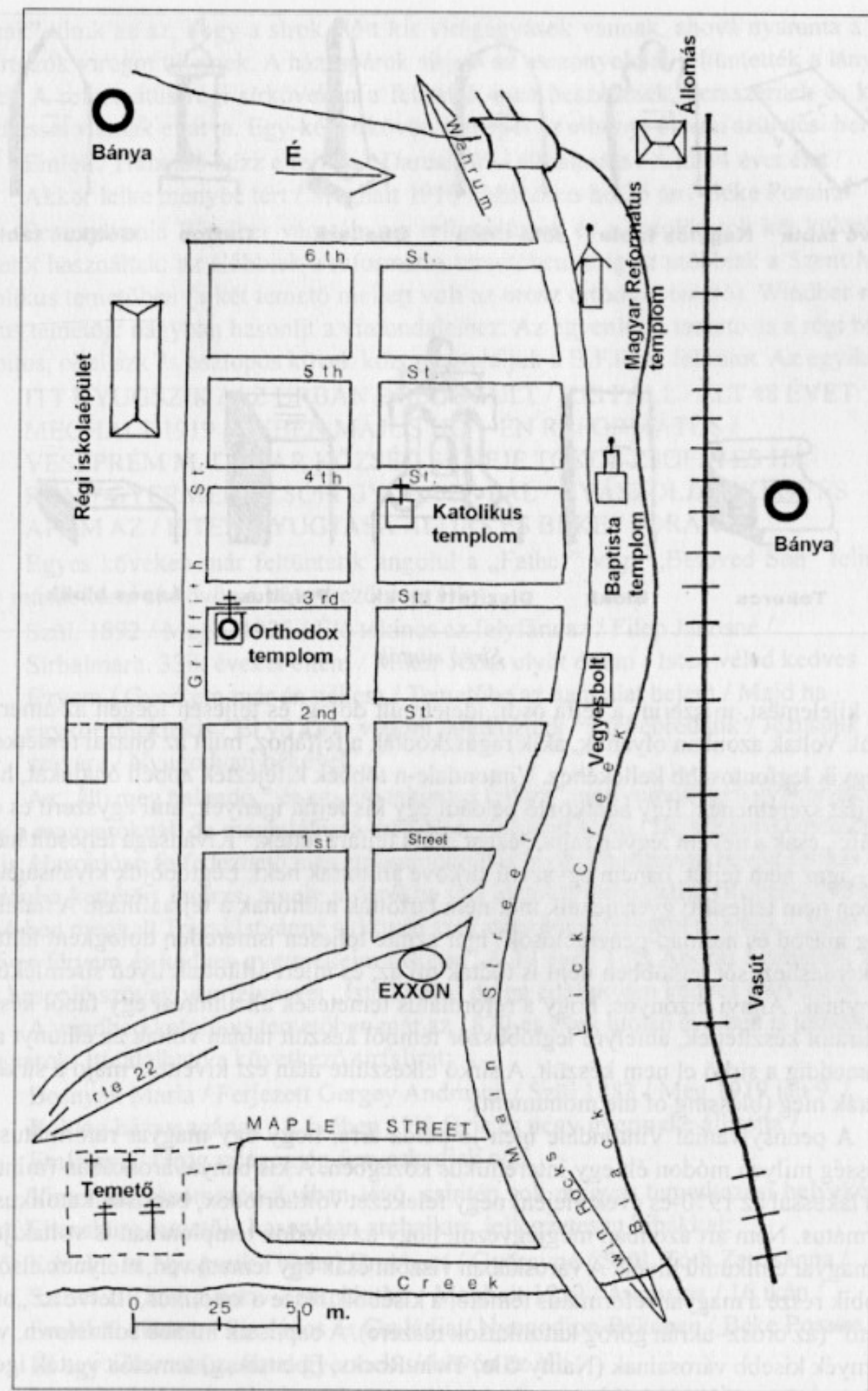
ITT NYUGSZIK / IMRE KARÁCSONY / ÉLET 33 ÉVET / MEGHALT
1928 / DEZEMBER 26 / ÖRÖK VILÁGOSSÁG / FÉNESKEDJÉK NEKI /
JÉZUSOM IRGALMAZ / NEKI / HIS WIFE

A legrégebbi alpai temetőrészen, a Szent Mária római katolikus temetőben, a magyar sírok mellett íreket, olaszokat, és szlovákokat is találunk. A korai magyar sírkövek azonban teljesen egyediek és házilag készültek. Az 1910-es évek közepéig készült katolikus sírkövek egy része antropomorf formájú, a későbbiek viszont már mind kökereszt. Az 1–1,5 méter magas, hátul domborodó antropomorf köveket felül, a nyakrésznél bevágták, vagy bemélyítették, díszítésként egy keresztet, vagy rozettát vésték rá. Ezeket a példanélküli sírköveket mindig csak egy fiatal halottnak állították. Az elhunytól csak a legfontosabb információt vésték fel:

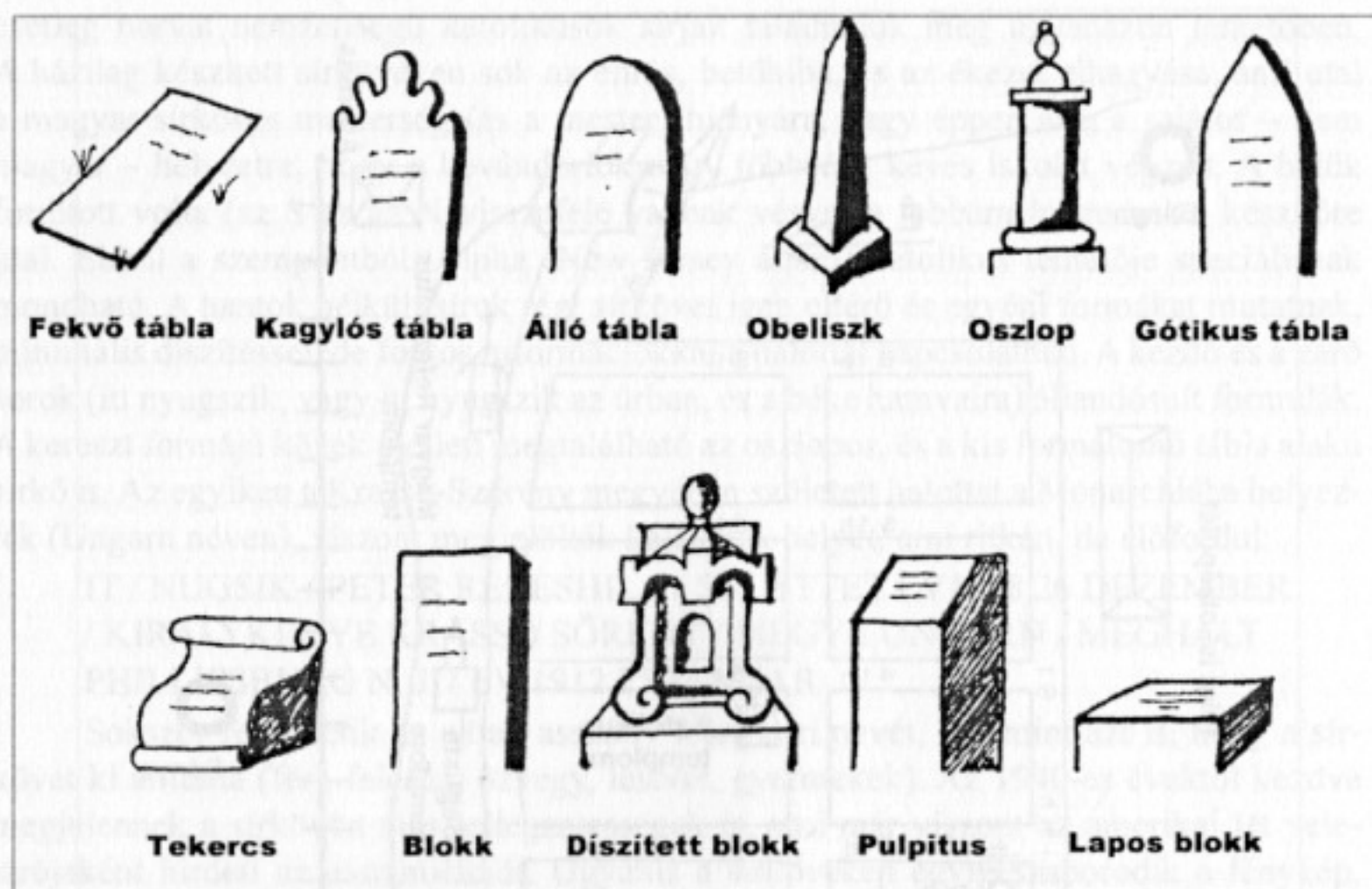
ITT NYUGSZIK / SZABÓ MA / RGIT / ÉLT 12 ÉV / ÉS 20 NAP / BÉKE /
HAMVAIRA

Az egyes temetőkben található sírok igen sokatmondóak arra nézve, hogy a családok mennyire tartották a rokoni és/vagy baráti kapcsolatokat. A Whartonban található (New Jersey) Locust Hill temetőben a Gömör megyéből kivándorolt családok temetkeztek.

A magyarországi református temetőkben jól ismert fejfák hagyománya hiányzik az amerikai magyar református temetőkben. A 20. század végén felállított, és nem a hagyományból, hanem a főleg értelmiségi revitalizáció során felállított fejfák természetesen nem tartoznak ide. Azonban figyelemreméltó az, hogy a vizsgált észak-amerikai temetők fejfáinak számát egy kézen össze lehet számolni. Érdekes erre nézve az a kijelentés, amit egy Ohio-állambeli református tiszteletes mondott, mégpedig az, hogy a fából készült síremléktől mennyire ódzkodtak a kivándoroltak. Először is nem tartották időtállóknak, s ezért nem szerették. De voltak más kifogások is: több öregamerikástól lehetett hallani

Vintondale térképe

Sírkő minták

azt a kijelentést, miszerint a fejfa ósdi, idejétmúlt dolog, és teljesen idegen az amerikai élettől. Voltak azonban olyanok, akik ragaszkodtak a fejfához, mint az óhazai temetkezések egyik legfontosabb kellékéhez. Vintondale-n többek kifejezték abbéli óhajukat, hogy ők fejfát szeretnének. Egy adatközlő például egy kis fejfát igényelt, ami egyszerű és dísz nélküli: „csak a nevem legyen rajta, Jézust is kis fejfára tették.” Kívánsága teljesült halála után – igaz nem fejfát, hanem egyszerű sírköve állítottak neki. Legtöbbjük kívánsága hasonlóan nem teljesült: gyermekeik már nem tartották méltónak a fejfaállítását. A fiatalabb (főleg másod és harmad-generációsok) már szinte teljesen ismeretlen dologként álltak a fejfakérdéshez, sőt legtöbbször nem is tudták mi az, és miért állítottak ilyen síremléket az elhunytak. Annyi bizonyos, hogy a református temetések alkalmával egy fából készült sírfeliratot készítettek, amelyre legtöbbször fémből készült táblán voltak az elhunyt adatai, ameddig a sírkő el nem készült. A sírkő elkészülte után ezt kivették, majd a sírkövet áldották meg (blessing of the monument).

A pennsylvaniai Vintondale igen jó példa arra, hogy egy magyar református kis közösség milyen módon élt egy interetnikus közegben. A kis bányavároskában (mintegy 1500 lakossal az 1970-es évek elején) négy felekezet volt: ortodox, baptista, katolikus, és református. Nem árt azonban megjegyezni, hogy az ortodox templomban is voltak jócskán magyar etnikumú hívők. A városkában viszont csak egy temető van, melynek első nagyobbik része a magyar református temető, a kisebbik része a katolikus, illetve az „orosz temető” (az orosz–ukrán görög katolikusok részére). A baptisták inkább Johnstown, vagy a környék kisebb városainak (Nanty Glo, Twin Rocks, Ebensburg) temetőit vették igénybe, de egy-két család helyben temetkezett (Owens, Lloyd stb). Az ukrán (orosznak becézett) temető rész régi bokros részén még állnak a kicsi és kezdetleges kőből, fából és vasból készült kettős kereszt formájú síremlékek (pl. Kovach család). Mellettük a római katolikus sírkövek is, mindkettő magyar lakosságról tesz tanúbizonyságot. Ami „magya-

rosnak” tűnik az az, hogy a sírok előtt kis virágágyások vannak, ahová nyaranta a hozzátartozók virágot ültetnek. A házaspárok sírjain az asszonyoknál feltüntették a lánykori nevet. A református régi sírköveken a feliratok igen beszédesek, versszerűek és kevés díszítéssel vannak ellátva. Egy-két sírkövön szerepel az elhunyt óhazai születési helye.

Emlék / Halandó nézz e fejfára / Darcsi Béni sírhalmára / A ki 34 évet élet / Akkor lelke menybe tért / Meghalt 1919 / Márczius hó 26 án / Béke Poraira.

Pennsylvania Windber városában a reformátusok és a katolikusok két különböző temetőt használtak: az előbbieket a református temetőben, míg az utóbbiakat a Szent Mária katolikus temetőben (a két temető mellett volt az orosz ortodox temető). Windber református temetője nagyban hasonlít a vintondaleihez. Az egyenes temető és a régi blokk, pulpitus, obeliszk és oszlopos kövek közt megtaláljuk a B.F.R.A. feliratot. Az egyik:

ITT NYUGSZIK / AZ URBAN BOLDOGULT / KIS PÁLL / ÉLT 48 ÉVET
MEGHALT 1919 / ÉVBEN MÁJUS HÓ 1-ÉN REFORMÁTUS /
VESZPRÉM M. DUDAR KÖZSÉG S / NEJE TOKOS ZSOFIA ÉS HÁ-
ROM / GYERMEKE ZSÓFI GYULA ÉS PÁL / GYÁSZOLJÁK KEDVES
APÁM AZ / ISTEN NYUGTASA ÁLDÁS ÉS BÉKE / PORAIRA

Egyes köveken már feltüntetik angolul a „Father” vagy „Beloved Son” feliratot. Egy másik korai sírkövön a következő vers áll:

Szül. 1892 / Megh. 1925 / Élő tekincs ez felyfára az / Filep Jánosné /
Sírhalma. 33ik éveket éltem / Mikor Jézus elyöt értem / Isten véled kedves
féryem / Gyerkem már én nékem / Temetőbe az hant alat hejem / Majd ha
egykor tinektek is / El yő azon végóra találkozunk / s fel ébredünk / Jézusunk
szavára / Nyugodyan békével

Az „állj meg halandó,” és az „élő tekints e fejfára” motívumok igen gyakoriak nemcsak a magyaroknál, de megtalálható még New England korai (18. századi) bevándorlói-nál is. Hasonlóan felfedezhető más etnikumoknál is olyan általánosan bevett szokás, mint például a kettőtört fatörzs, amely a derékba tört életet szimbolizálja (Roberts 1980). Az 1934-ben meghalt Trezsi Istvánné sírkövén szokatlan búcsúfeliratot találunk: „Isten veled kedves féryem és kedves gyermekeim nékem.” A 14 éves Tóth András kisméretű sírkövén hasonló szöveg van felvéve: „Isten veled drága édesanyám kedves testvéreim.”

A windberi katolikus temetőben már az 1870-es évek utolsó éveiben is temetkeztek magyarok. Itt található a következő sírfelirat:

Bosnyak Maria / Ferjezett Gergey Andrasne / Szül 1883 / Meg 1919 jan 9. /
Boldog házasságának 18 évében / Hű férje és négy gyermeke állította /
Emlékére / Örög világosság fenyeskedjek oda

Vintondale szomszédságában lévő, szintén sok magyar temetkezési helyeként ismert, Ebensburg temetője hasonlóan archaikus, jellegzetesen hibákkal:

Emlék / Itt Nyugszik / Nehai Drabant / Györgyné / Szül. Tóth Zsuzsanna /
Született 1864 évben / Zemplén M. / Meghalt 1929 / Augustus / 16 ikán /
Emlékül álitotta / Fia János és Családja / Nyugodjon Békében / Béke Poraira.

És egy református, fiatal gyermek sírkövén ez áll:

Tóth Margit / Született 1923 November 19 / És utas ide tekints itt nyug /
szik egy elrejtet kincs gal / amb módra égbe szálva A / Jésus meg szólított a
meny / országnak lett lakása nevem / volt edig Tóth Margit / Meghalt 1924
Feb 18 / Béke porajra.

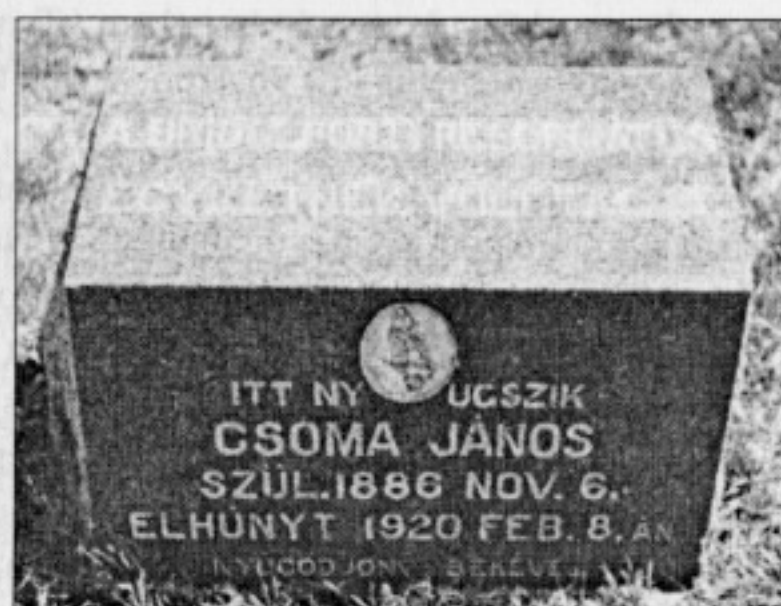
Alpha katolikus antropomorf

Alpha katolikus antropomorf

Árpádhon, katolikus sírkő

Árpádhon, református sírkő

Bridgeport, református sírkő

Hasonló szöveg található a négyévesen elhunyt Tóth Ilonka egyszerű sírkövén Vintondale református temető részében.

A „fáradt utas” kifejezés többször megismétlődik az 1920-as évek archaikus sírkövein Vintondale temetőjében, de az ékezetek majdnem mindig hiányoznak:

Halando nezz e fejfara / Gero Gyula / Sirhalmara / 46 évet éltem mikor /
Gyasz siromba tertem / Itt varom mar jutalmamat / Dicsó feltamadasomat /

Születet 1876 F 21en / Meghalt 1921 Decz 31 / Beke Poraira /
Isten orize almat

Ebensburg katolikus és református temetője egyszerű és visszafogott. A katolikus temető régi része vegyes etnikumú, a magyar sírok közt található egynehány szlovák és görög katolikus is (pl. a Nemesh család). Ami sajátossá teszi ezt a temetőt az az, hogy a régi részt meghagyták és gondozzák, a sírok mellé nagy szeretettel ültettek örökzöld bokrokat és virágokat. Az újabb részen továbbra is temetkeznek a harmad- és negyed generációs magyarok, de itt már márvány és gránit blokk típusú sírköveket találunk, vers és magyar szöveg nélkül. A régebbi, egyszerű homokkő sírköveken kevés a díszítés és legtöbb a blokk, pulpitus és oszlop formájú. Az öregamerikások sírkövein verses felirat és óhazai szülőhely van feltüntetve a helységgel és megyével együtt (Zemplén, Bereg megyéből többen Farnos községből vándoroltak ki), az új sírkövek már mind amerikanizálódás hatása alatt készültek, kevés ékezettel és hibás magyarsággal. A nyelvi váltás az 1940-es évek után történt, mivel ekkortól fogva magyar szöveg nincs, csak vegyes „hunglish.” Az 1930-ig készült régi sírköveken verses véset áll:

SIREMLÉK / HALANDÓ NÉZZ E / FEJFÁRA / N. HUDI JÁNOS SIR
HALMÁRA / MIKOR 41 ÉVET ÉLTEM AKKOR / GYÁSZ SIROMBA
TÉRTEM OTT / VÁROM / MÁR JUTALMAMAT DICSŐ / FELTÁMADÁ /
SOMAT SZÜL. 1892 MAY 10. / MEGHALT 1923 MÁRCIUS 30 ÁN

Egy egyszerű, szinte már a bozótos temető szélén van Simon József sírköve:

EMLÉK / ITT NYUGSZIK / AZ URBAN MEGBOLDOGULT / SIMON
JÓZSEF / SZÜLETETT 1886 / BEREGMEGYE FORNOS / MEGHALT
1927 MÁRC 10 / BÉKE HAMVAIRA

Érdekes, de nem egyedülálló jelenség az, hogy a magyar református papnak már teljesen „amerikaiás” sírkő dukál, a szülőföld feltüntetésével. Benedek József sírkövén ez áll:

BALÁZS / REV. JOSEPH BENEDICT / 1910–1979 / BORN IN ERDÉLY,
HUNGARY

A pennsylvaniai Duquesne-ben található a Független Magyar Református Egyház temetője. Ez a temető 1918-tól folyamatosan működik, és igen sok magyar nyelvű sírkő található, de – régisége ellenére – fejfa egyetlen egy sem található. A sírok hant nélküliek, legtöbbjük kis formátumú sírkő díszíti. A legjellemzőbb formák a lapos blokk, vagy a kisméretű pulpitus sírkőforma. Általános szokás szerint, azon férfiak sírkövére, akik katonák voltak kis amerikai zászló van tűzve. A kövek két oldalán örökzöld bokrokat ültették. Kevés a verses vagy többsoros sírfelirat, és a magyarországi szülőhely feltüntetése ritka: csak egy sírkövön volt megtalálható (Bede József, 1887–1919, Bereg m., Tarpa községben). Lehetséges, hogy a korábbi temetkezési részen használatos volt a fejfa, és a születési hely –, de a régebbi részt megszüntették és az újabb sírfeliratok jellegtelenek és jó részt angol nyelvűek. A koraiakra (tehát 1920–1940) jellemző a hunglish felirat:

IT NYUGSZIK / ITJU KRISTOF / ISTVAN SZULETET / 1919 – JULIUS
11 / MEGHALT / MARCIUS 2 DIKAN / CSENDES / NYUGALMAT /
KIVANAK KEDMES / SZULEID / BEKE PORAIRA

A duquesnei katolikus magyarok a St. Joseph temetőt használták közösen horvát, szlovák, ír, olasz, lengyel és német katolikus vallású bevándorlókkal együtt. A régi temető

Coatesville Fainiew Cemetery

Franklin, Idegen hantok alatt

Duquesne White Oak

Ebensburg, református sírkő

részen, ahol a legtöbb gyermek sír található, többfajta obelisztk és blokk típusú követ lehet találni. Egy kövön található a születési hely:

ITT NYUGSZIK / SVAYGER / GYULA / SZÜLETET / UNG M / UNGVÁR
/ 1879 BEN / MEGHALT / 1913 / YUNIUS 16 AN

A közeli McKeesport szintén régi magyar kolónia, ahol vallás szerinti megosztottságot mutatnak a temetők. Érdekesen a ma szlovák temetőként ismert White Oak temető etnikumai közt ott találjuk a ruszinokat, szlovákokat, horvátokat, szerbeket és magyarokat is. Egy szerb sírkövön is szerepel a születési hely (Szarajevo). Egy másik fényképes sírkő szlovák nyelvű, de magyar családnevet megörökítő feliratán jól értelmezhető a szlovák–magyar kettős identitás ('Tu Spočiva Anna Katona 1883–1928'). A város görög katolikus temetője (Crooked Run Road) hasonlóan jelzi a volt Osztrák–Magyar Monarchia kivándoroltjainak etnikumát, és jellegzetes sírköveit:

ITT NYUGSZIK / PÖZSZE SÁNDOR / BÉKE
HAMVAIRA / MEGHALT ...

A kökereszt hátuljára még rávésték, azt a szöveget, amely bizonyossá teszi a fíragót: FARAGTA WARJÚ GYÖRGY

A szülőhely és az elhalálozás helye megjelenik Lázini Mihály 1912-ben állított nagyméretű obelisztk alapú, de kökeresztos sírkövén:

ITT NYUGSZIK / LÁZINI MIHÁLY / SZÜLETETT / 1896. NOV. 1. ÉN
/ SZATMÁR MEGYE / PETE KÖZSÉGBEN / ÉS MEGHALT / MCKEESPORT, PA / NOV. 1. 1912. / NYUGODJON / BÉKÉBEN ÁLITTATA / EMLÉKÜL FIVÉRE / M. LÁZINI JÁNOS / No 404

Hasonlóan fontos látni, hogy a vegyes etnikumú temetőben a magyar és szlovák halottak sokszor egymás mellett fekszenek, és az egyik magyar, a másik szlovákul van feliratozva (Moroz Mihály, Jan Karpac). Ma már nehéz kideríteni azt, hogy a különböző etnikumú halottak miért kerültek egymás mellé (mivel mindketten ugyanabban az időben haltak meg, talán gyanítható egyfajta munkahelyi baleset).

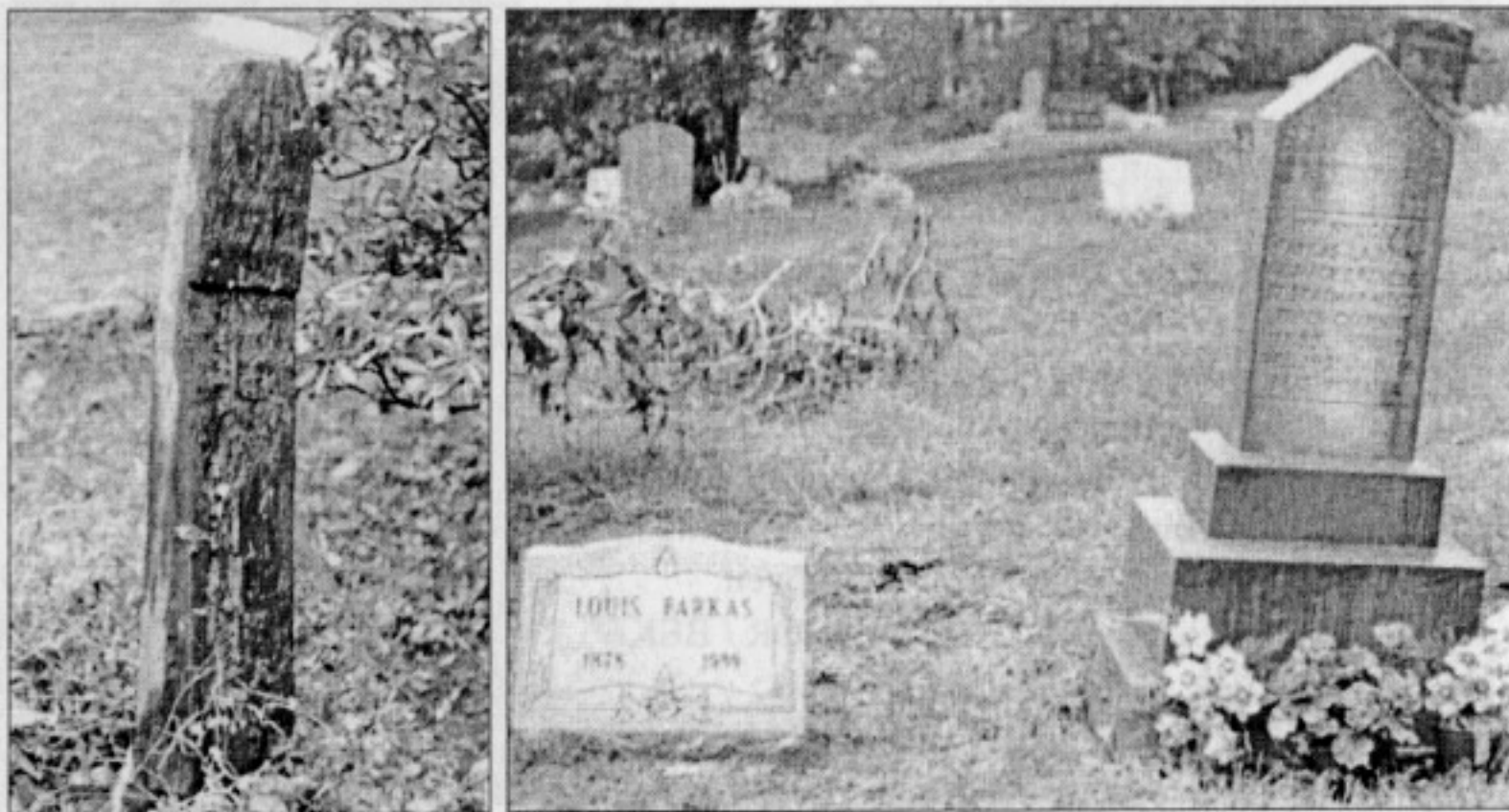
Pennsylvania egyedi református temetője Springdale-ben található (School St.). A temető szép fás környezetben található, és a hantok nélküli magyar sírok egy külön csoportot képeznek. Nyilvánvaló az, hogy az eredetileg angolok által használt temetőt kezdték el használni, melyben egynéhány katolikus magyar és szlovák család szintén temetkezett. A régebbi sírkövek főleg álló tábla, blokk és lapos blokk formájúak, melyek közül kiemelkednek a nagyobb méretű pulpitus, oszlop és obelisztk típusú sírkövek. Kisgyermeknekél használatban volt a kis szív alakú sírkő is (ezt máshol is megfigyeltem). A kevés virággal és szoborral ellátott lapos sírok alig különböztethetőek meg a környezettől, mivel a sír kiterjedését nem jelzi semmi sem. A lapos cement téglalap alapú, kerítészerű perem csak egy-két sírnál található. A születési hely jelzése fennmaradt, és a református síremlékeken használatos ABER és az ABFTRA rövidítés, valamint a béke poraira záróformula is:

A B F T R A / ITT NYUGSZIK / SZABÓ LÁSZLÓNÉ / SZÜL KOVÁTS /
ERZSÉBETH / ÉLT 50 ÉVET / MEGHALT / 1910 MÁRCZ 10 / BÉKE
PORAIRA

Egy másik sírkövön:

McKeesport,
görög katolikus sírkő

Springdale, fejfa

Springdale, református sír, sírkő

ITT NYUGSZIK / FARKAS LAJOSNÉ / SZ. NAGY ERZSÉBET / SZ.
SZATMÁR MEGYE / FEHÉR GYARMAT / 1885. NOV. 9. / MEG. 1931.
JAN. 18. / BÉKE PORAIRA

A feleség gótikus tábla mintájú, és magyar nyelvű sírköve mellett van férje sírköve 1939-ből, de ez már kicsi ferdén álló lapos blokk, angol nyelvű (Louis Farkas, 1878–1939). Ördög Pál 1917-es sírkövén áll „Meghalt Springdalen,” de a többiek inkább a születési hely van feltüntetve:

ITT NYUGSZIK / KOMORAI / SZATMÁR M. / ILLETŐSÉGŰ / SZARKA /
ISTVÁN / ÉLT 25 ÉVET / MEGHALT / 1917. DEC. 15ÉN

Két katolikus kis kökeresztben szerepel még érdekesség:

A. M. B. F. R. A. / ITT NYUGSZIK / TIMKÓ JÓZSEF / SZ. 1888 MH.
1922 DEC. 9ÉN / NEJE ÉS 5 / GYERMEKE GYÁSZOLJA / B. H.

A másikon:

ITT NYUGSZIK / GISZ JÓZSEF / SZÜLETETT SZATMÁR / MEGYE
ZAJTA MEGHALT / 1928 FEB. 27. / ÉLT 48 ÉVET / EMELTETTE NEJE
/ ÉS GYERMEKEI BÉKE HAMVAIRA

Springdale-en volt található egy fejfa is, egy különálló részen egy bokor alatt kidőlt állapotban. Sajnos, a szépen kifaragott és vésett fejfát az idő elpusztította, ezért csak néhány betűt lehetett rajta kiolvasni. Az 1920-as évek elején meghalt fiatalembernek egy másfél méter magas, faragott fejfát állítottak hozzátartozói.²⁰

A vasgyárairól híres Coatesville-ben a reformátusok a Fairview, a katolikusok a St. Cecilia temetőbe temetkeztek, ez utóbbiban ukrán, szlovák, ír és olasz bevándorlókkal közösen. A református sírkövek kicsik és álló tábla, blokk és kicsinyített oszlop formájúak, minimális díszítéssel. Az egyik oszlop formájú házilag készített sírkőn egy vázából

²⁰ A fejfa utótörténetéhez tartozik az, hogy Magyarországra szállítottam, és azt a Néprajzi Múzeum számára átadtam.

kinövő virág van mintázva, és a következő verses szöveg szerepel fordított „S” betűvel a nyugszik és a Sámuel szavakban:

ITT NYUGSZIK / PAPSÁMÜEL / SZÜLETET 1890 / MEGHALT 1913 / E
SÍRHANT FEDI / TESTEM PAP SÁMUEL / VOLT A NEVEM

Egy másik blokk típusú alacsony, rózsággal díszített sírkövön a következő áll:
ITT NYUK SZIK / EGY SZERETŐ FÉRJ / ÉS APA / FARKAS JÁNOS /
SZÜL. 1899BEN MEGH 1916 / OKTOBER 28IKÁN / NYUGODJON
BÉKÉBEN / EMLÉKÜL BÁNATOS / NEJÉTŐL / KISS JULIANNA TÓL
A St. Cecilia temető egyik kis homokkőből készült keresztjén, jellemzően ez áll:
ANA / felesége / ELLES FERENC NEK / SÜLETET APR 18 1884 / MEG
HOT JAN 1 1917 / ELT 22

Egy másik csonka kis köre ezt vészték:

ITT NYUKSZIK / KISS MIHÁJ BÉKE PORAIRA / ÉLT 49 ÉVET
MEGHALT / 1919 MÁRCZIUS 11 EN / ÁLLITATA RÉSZÉRE NEJE /
GIBAN ZSUZSANA ÉSFIJA / KISS MIHÁJ

Ohio államban Toledo temetői sokban mutatnak hasonlóságokat a fentiekhez, ugyanakkor eltéréseket is. A North Oregon temetőben főleg a reformátusok temetkeztek. Síremlékeik kicsik és egyszerűen, sok közöttük a házilag készített. Az egyik kisméretű pulpitus típusú sírkövön ez áll:

ITT NYUGSZIK / AZ ÚRBAN / MEG BOLDOGULT / KARDOS MIKLÓS
/ SZÜLETET 1878 BAN / ABAY T MEGYE / LITKÁN / MEG HALT
1904 BEN

Egy mellette lévő kis blokkoszerű köre a következőt vészték:

ITT NYUKSZIK AZ ÚRBAN / KOMÁROMY LAJOS / SZÜL 1873 JÚNIUS
20 / MEGHALT 1918 AUGUSZTUS 18 / SUSANNA BACSO / KOMAROMY
CSOBADI / APRIL 27 1888 / OCTOBER 2 1978 / BÉKE PORAIRA

Egy 1960-as évekbeli kis modern sírkőn áll:

DUL LAJOS / 1894 – 1966 / KIS-
PEST MAGYARORSZÁG /
DRÁGÁM MINDIG VELED
VAGYOK / RÓZSI

A toledói Calvary and Willow temető már sokkal vegyesebb képet mutat: lengyel, szlovák, bolgár, és még görög sírkövekkel. Az 1950-es években elhunyt görög és bolgár halottak sírkövén is megtalálható a szülőhely (pl. Pontus, és Trevar, Bulgaria). A magyar részleg valamelyest elkülönül, de az 1950-es évektől folyamatosan vegyesen temetik el a katolikus halottakat. Az 1920-as évekig a régi sírköveken feltüntették azt, ha az elhunyt tagja volt valamelyik egyletnek:

Toledo North Oregon, református sírkő

ITT NYUGSZIK / LÉVAI JÁNOSNÉ / SZÜL TÓTH TERÉZ / MEGH 1916 /
SZEP HÓ / 10 / NYUGOY BÉKÉVEL / A TOLEDOI SZT IMREH /
EGYLET TAGJA VOLT

Egy házilag készített cement sírkőn kis alumínium táblán a következő szöveg áll:

ITT NYUGSZIK / SZANISZLÓ JÓZSEFNÉ / SZÜLETETT IGNÁCZ
MÁRIA / 1888 MEGHALT 1908 MÁRC 28 / SZÜLETETT ABAÚJ ENCS
/ NYUGODJON BÉKÉBEN / ISTEN NEVÉBEN

Egy másik kőkereszttel ellátott kis sírkövön versikre áll:

ITT NYUGSZIK / PLUZZIK ISTVÁNÉ / SZÜLT. PAPP BORBÁLA /
VOLTUNK MINT TI / LESZTEK MINT MI / POR ÉS HAMU / MEGH 1916
JUL. 19. / NYUGODJON BÉKÉBEN / SZT E ÉS SZT M / TAGJA VOLT

New York államban több öregamerikás magyar kolónia volt (Buffalo, New York City, Roseton, Peekskill, Poughkeepsie, Rochester, Rossville, Syracuse, Schenectady, Staten Island, Yonkers), de én tüzetesebben kettőt vizsgáltam: az északi kisváros Lackawanna és a nagyváros, New York City (pontosabban Queens) temetőit. Lackawanna vasgyár-város volt (Bethlehem Steel, Ford), és archaikusabb, zártabb katolikus a település, mint Queens, bár a 20. század elején még a római és a görög katolikusok közös együletben voltak. Csak 1917-ben alakult meg a római katolikusok önálló egyháza, Nagyboldogasszony névvel, majd lassan az 1950-es évektől az egyháztagok számának csökkenésével a gyülekezet alaposan megfogyatkozott. Hasonló sorsra jutott a kis presbiteránus gyülekezet is. A lackawannai Holy Cross temetőben a korai sírkövek tipikusnak mondhatók: kisméretűek, minimális díszítéssel, óhazai születési hellyel, és betűhibákkal vannak ellátva. A kis kereszttel és levélmintával ellátott sírkövön szerepel az „idegen hant” megjegyzés is:

IT NYUKSZIK ISTENBEN / BOLDOGULT / KOBOLÁK GÁBOR / SZÜL
KÖMLŐ 1882 / MÁRC 18 MH 1917 SZEP 16 / ÁLITATTA TESTVÉRE /
KOBOLÁK LÖRINC ÉS ROKONAI / NYUGODJON AZ IDEGEN HANT
ALAT / BÉKE HAMVAIRA

Egy másik öregamerikás egyszerű sírkövén szintén egy kömlői halottról szerzünk tudomást:

MEGHALT MÁJUS 1 1913 BAN / 40 ÉVES GYÁSZOLYA / FELESÉGE ÉS
NÉGY GYERMEKE / SZ. HEVES M. KÖMLŐ / ÁLITATA CSEH GÁBOR

Egy másik kis keresztalakú sírkövön ez áll:

AZ MIAPÁNK / JOE SZIWEC / 1848–1913

A new yorki magyarság egyik temetője, a St. Michael, Astoria külvárosában, Queensben található. Eredetileg német ajkúakat temettek ide, később lett a magyaroké is. A temető igen nagykiterjedésű, és már az 1910-es évek elejéről találhatunk teljesen magyar nyelvű sírköveket, a régebbi részt már régen eltüntették. A sírkövek változatosak és a koraiak, sok adatot tartalmaznak. Itt már a rokonsági közelség nem érzékelhető a feliratokból. Az is meglepő, hogy a sírkövek díszítése és átlagosnál nagyobb mérete ellenére, egyetlen egy sírkövön nem örökítették meg az elhunyt szülőhelyét. Ami feltűnő az az, hogy az urbanizált és amerikanizálódott kolónia szinte egytől egyik fekete márvány és gránit sírköveket készítettett a hant nélküli, vagy legfeljebb fedőlapos sírokra. Az asszimiláció látható pl. Psenyiczki Nagy József 1916-ban halt meg, felirata teljesen magyar, de 1923-ban elhunyt feleségének sírfelirata már angol nyelvű. A sírfeliratok kezdősora

az „itt nyugszik”, záró sora pedig „Áldás és béke lengjen drága hamvai felett,” amely az 1930-as évek után már csak a „Béke hamvaira” vagy „Nyugodj békében”-re módosul. A sírkövek mellett sokszor kisebb szobor (angyal, imádkozó angyal, Szent József és Mária) található, virág váza vagy a sírra ültetett virág szinte sehol sincs. Az 1920-as évektől használatos a sírköveken az elhunyt fényképe. A kövek többségét az 1930-as évekig a W. Scheurer sírkőfaragó cég készítette. A magyar nevek mellett (Vida, Kocsis, Tóth Nagy, Wass, Bodnár, Urbán, Surányi, Máté, Dóka, Bartos, Szenci, Sulyok, Almási) igen sok a „nemzetiségi” (Héger, Kosovits, Hribár, Kunsch, Keller) név is, de magyar felirattal.

Bridgeport lakói a Mountain Grove Cemetery-ben temették halottaikat. A temető régebbi részében elkülönülve vannak temetve a református és a katolikus halottak, de a magyar sírok többsége egy területre koncentrálódik. A korai sírokat itt is jellemzi az egyszerűség és dísztelenség. Az 1910-es és 1920-as évek halottainak sírkövére még teljesen magyar feliratot, rövid verses szöveget véstek. Az egyik kisméretű pulpitus típusú sírkövön az elhunyt társadalmi intézményi hovatartozását is megörökítették:

A Bridgeporti Református / Egyletnek volt tagja / Itt Nyugszik / Csoma
János / Szül. 1886. nov. 6 / Elhunyt 1920 Feb. 8 án / Nyugodjon Békével.

Egy másik:

Itt Nyugszik / Csozi Gyula / Született 1907 ben / April 26 án / Meghalt
1907 / Julius 2 án / Béke Porai Felett / Lelked virulyon az égbe / Tested
pihenlyen a földbe / Emléked fen marad örökre.

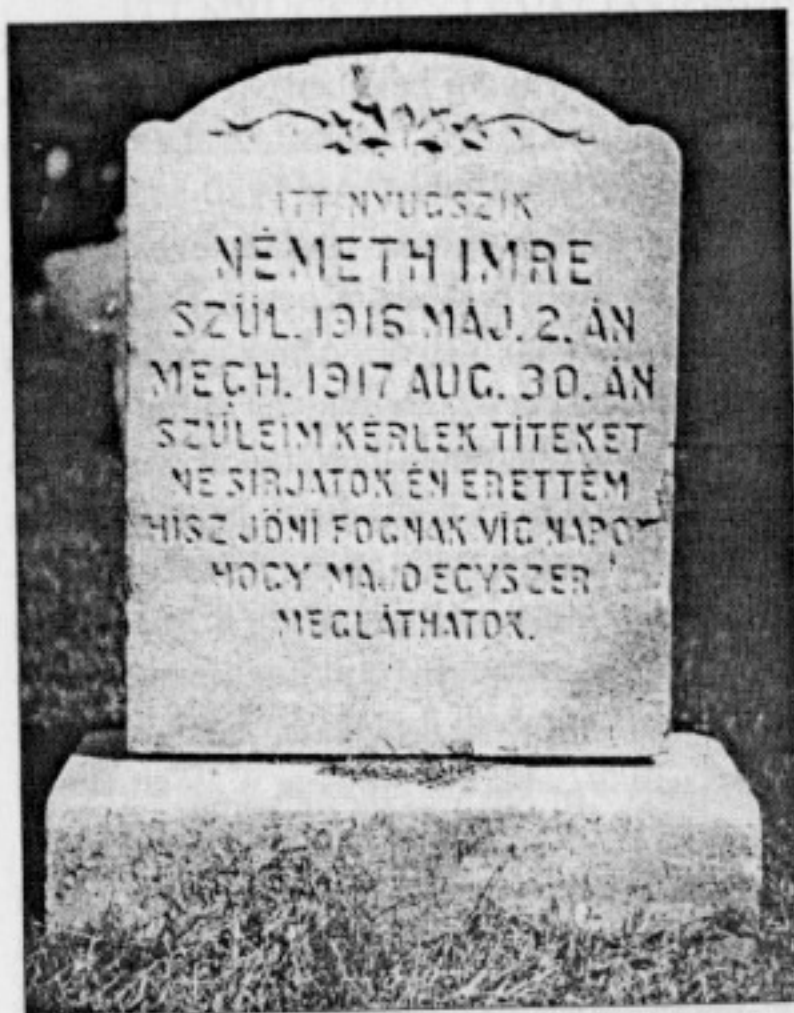
New Jersey, New York, Pennsylvania és Connecticut állambeli temetők igen nagy változatosságot mutatnak. A temetők legtöbbször nem a templom mellett vannak, hanem távolabb. A sírkövek mérete és stílusa nagyjából a keleti partvidék 19–20. század közepéig tartó divathullámaikat követi: a blokkformától az obeliszkiig, az oszloptól a pulpitusig, sőt a tekercs és a táblaalakú sírkőformáig minden sírkő-forma megtalálható, az egyedüli kagylótáblás forma kivételével (Lancaster 1978). A sírkövek ilyen nagyfokú változása nyilvánvalóan betudható a körülbelül 100 éves intervallumnak, és a többségi társadalomban lejátszódó temetői kultúra változatos fejlődésének. Lodi városában a Szent Miklós katolikus temető etnikailag vegyes: magyarok, lengyelek, németek és írek használták a temetőt. A németek, olaszok és lengyelek voltak a legelszigeteltebbek, a temető egyes részeit csak ők használták. A magyarok már jobban keveredtek, és néhol magyar sírok mellett már az ír családokét is megtaláljuk. A másik nagy temető az 1897-ben megnyitott Szent Péter görög katolikus temető, melyet szintén több etnikum vett használatba. Érdekes hangsúlyozni azt, hogy Lodi temetőit a környékbeliek (Passaic, Garfield, Elmsford) lakosai használták. A Szent Miklós temető egyik régi sírkövén egy fiú halálát örökítették meg a szülők, és egy érdekes záróformulát használtak a feliraton:

Itt Nyugszik az Urban / Szirokaji Jóska / Született 1894 év / Június 15 én
Meghalt / július 21 én 1896 / Szülei fájdalmára / Nyugodjék Békében /
Idegeny Hantok Alatt.

A temetők jellegzetességei az, hogy a gyermekeket külön temető részen hantolták el.

New Jersey állam Dover városában a Locust Hill temetőjébe a reformátusok temetkeztek, köztük a whartoniak is. A következő egyszerű feliratos sírkövek találhatóak a temetőben:

Itt Nyugszik / Antal Gábor / Élt 34 Évet / Született 1884 Ben / Veszprém M. /
Mencshely Köségben / Meghalt 1918 Ban / Áldás Poraira / Azt Kiványa Hú Neje

Wharton Locust Hill, sírkő

Egy másik igen szép feliratú sírkő a következő verset tartalmazza, de a záróformula már jól mutatja az újhaza hatását:

Végső Antal / Sept 22, 1905 /
Oct 29, 1930 / ALIG KEZTEM
VIRÁGZANI / A LEGSZEBBIK
IDŐMBEN / MÁR IJ KORÁN LE /
TÉTETEM E GYÁSZ SIR / GONE
BUT NOT FORGOTTEN

Egy másik fiatal gyermek sírkövének utolsó sorai pedig: „Szüleim kérlek titeket, Ne sírjatok én érettem, Hisz jöni fognak vig napok, Hogy majd egyszer megláthattok.” A whartoni Locust Hill temetőben is találunk nyomokat az óhazai szülőhelyre (Veszprém, Szatmár megyék). Egy kisgyermek sírkövén egy rövid versike áll: „Szüleim kérlek titeket / Ne sírjatok én érettem / Hisz jöni fognak vig napok / Hogy majd egyszer megláthattok.”

Wharton katolikus magyarsága a

Saint Mary temetőbe temetkezett. Itt is megtalálható a születési hely etnikus toposzként, de érdekesen ez az Ung-megyei rutének sírkövein is megjelent („Tu Spogsiwa Vasil Konkus Grek Kath. rodz. Nagy Gajdos Ung M.”). A whartoni Első Magyar Temetkezési és Beteg Segélyző Egylet volt vezetőnek a sírkövén áll:

Itt Nyugszik / Egy Felejthetetlen Hű / Férj és Gondos Jó Apa / Leszo Tivadar /
Megalapítója volt a Passaici / E. M. T. és B. S. E. Egylet / Whartoni 1-ső
osztályának / Szül. 1875 Juni 1-en / Megh 1911 Okt. 14-én / Béke Lebegjen
Drága / Porai Felett / Ezen Emlék Követ Emeltette / Szerető Hitvese / Szül
Tóth Julianna.

New Jersey másik jellegzetes magyar kolónia temetői Franklin-ban találhatóak. A katolikusok, köztük a szlovák és orosz bevándorlók is az Immaculate Conception temetőben, a reformátusok a North Hardyston temetőben temetkeztek. Az 1930-as évekig mindkét temető sírfeliratain megörökítették az elhunyt magyarországi születési helyét, nagytöbbségük Veszprém, Bereg és Szabolcs megyékből származtak. A sírkövek (néha „fejkő”-nek írva) között sok a házi gyártású, és az egyéniségre utaló (pl. kavicsokkal kirakott, vagy a kézírásos vésés stb.). A főleg Veszprém megyéből kivándorolt katolikusoknál megjelenik „az idegen hantok alatt”, vagy „idegen hant alatt” formula. Íme néhány példa a katolikus temetőből:

Itt Nyugszik / Holdinger Ferencz / Az idegen hantok alatt / Meghalt Dec 14.
1912 / Élt 32 évet. / Született Veszprém M. / Borzavár Áldás Béke / Poraira
Álitatta Hű / Neje Benis Anna.

Egy másikon:

Itt Nyugszik / Svetlik Petro / Beregmegyei / Illonczai lakos / Szül 1870 /
Meghalt Oct 22 1918.

Egy másikon szintén megtaláljuk a születési helyet és az idegen hant formulát:
Ezen Sirhant Fedi / Horváth József / Meghült Hideg Testemejit / Áldás Béke
Meghült Hamva- / Jira Legyen Álma Csendes. / Ez Idegen Hant Alat Ezen
/ Szerető Férjet Gyászolja / Szeretet Neje Lakics Erzs- / Ébet és Kedves
Gyermekeji. / Ezen Jó Édesapát Születet 1878 / Márc. 15. Veszprém Megye
Már- / Czaltó Meghalt 1918 Október 30Dikén.

A református North Hardyston temető korai – tehát 1920-szal bezárólag – sírkövei is igen bőven írnak az elhunytól és a hozzátartozókról:

Itt Várja Jézusát Csatári / Ferencné Sz. Baranyi Róza / Teste E Sirhalom
Alatt /

Reggel Délben Este 31 Évekig / Istenét Dicsérte El Vette / Jutalmát Az
Egekben Érte / Ezen Sírkövet E. Sz. Férje / Sz. P. M. T. Adonyban M. H.
1919 / Augs. 10. I. L. P.

Egy másikon is hasonló szövegezés van, s annak ellenére, hogy sírkőről van szó, a fejfa szerepel a feliratban:

Halandó Néz E / Fejfára Csuka / József Sirhalmára / Ki 62 Évet Ére Mi /
Kor Jézus Eljött / Érte Született / Szabolcs Megye / Gyüre Köség Meg / Halt
1925 Március / 14 Én. Gyászolja / Két Fija István / És József. Ó Haz / Ában
Erzsébet / Lánya Emlékül / A Gyerekeitől / Béke Lengjen A / Porai Fölött.

Érdekes, sőt talán furcsa az, hogy amíg az öregamerikás sírok (aránylag) csak egy-nyelvűek, és feltüntették a halott szülőhelyét, az utolsó református pap és feleségének közös sírköve kétnyelvű, és csak az ország szerepel rajta:

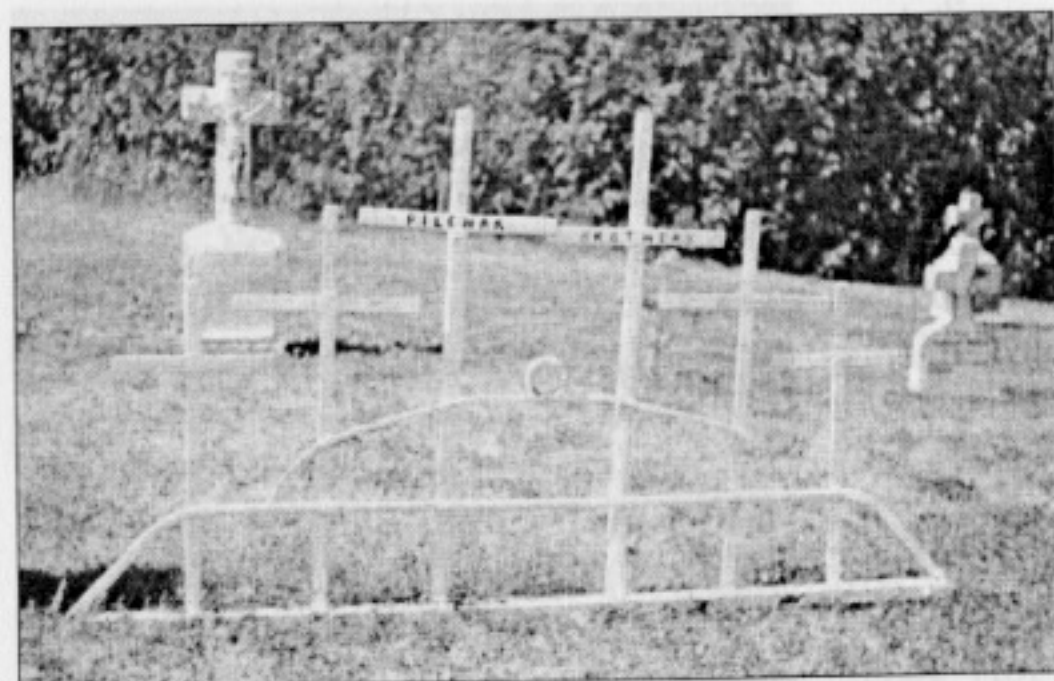
Rev. János Makár	Irén I. Makár
Született Magyarországon	Született Magyarországon
Born in Hungary	Born in Hungary
June 5, 1908	January 3, 1915
Died January 3, 1979	Died July 18, 1972
Magyar Egyház Utolsó Lelkésze	A Legjobb Édesanya
Last Pastor of the	The Best Mother
Hungarian Church	and Wife

Egyedüli Reményem Ó Isten Csak It Vagy!

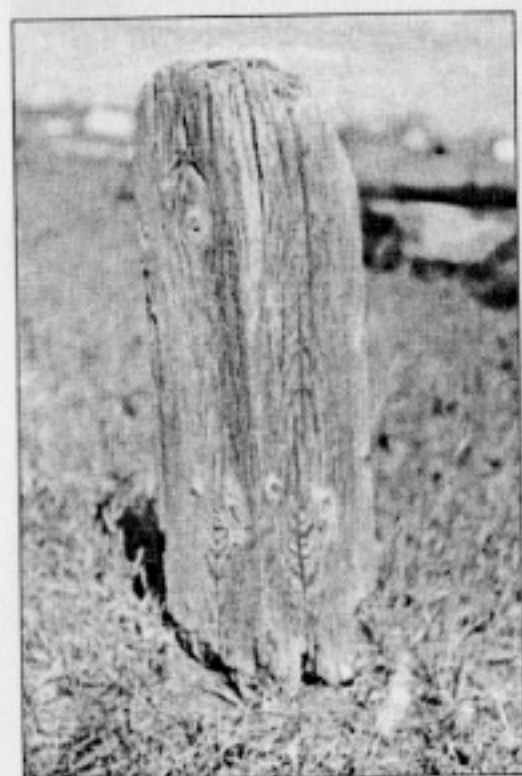
Our Only Hope is God!

Lodi temetőjében nyugszik a passaici refomátus lelkész, akinek sírja ennél sokkal egyszerűbb: „Rev. Tegze László/ A Passaici Magyar Ref. Egyház Lelkésze / Megh. 1934. Dec. 4.” A többi sír is annyira egyszerű, hogy szinte semmit sem tüntettek fel a név és a két dátumon kívül. A Passaic–Garfield–Lodi közös katolikus temetőjében sem találunk semmi különöset, hacsak azt nem, hogy a reformátusokhoz hasonlóan itt is minimális információval találkozunk.

Ennél sokkal beszédesebbek, változatosabbak és archaikusabbak a sírkövek New Brunswick magyarságának régi temetőjében, az Evergreen Cemetery-ben. A valamikori régi angolszász temetőt a beköltöző magyarok kezdték el használni. Az utolsó szigetországi halottakat az 1880-as évek végén temették el, az első magyar kőből készült síremlék 1905-ös dátummal van ellátva, jóllehet a korábbiakat már eltüntették. A temető több szempontból mutat archaikus jegyeket. Érdekes a síremlékek tájolása: szisztematikusan kelet felé néznek, még az elhantolt gyermekek sírjai is. Azonban az 1930-as évektől használt

Kanada, Stockholm,
St. Elizabeth Cemetery

Kanada, Békevár1.

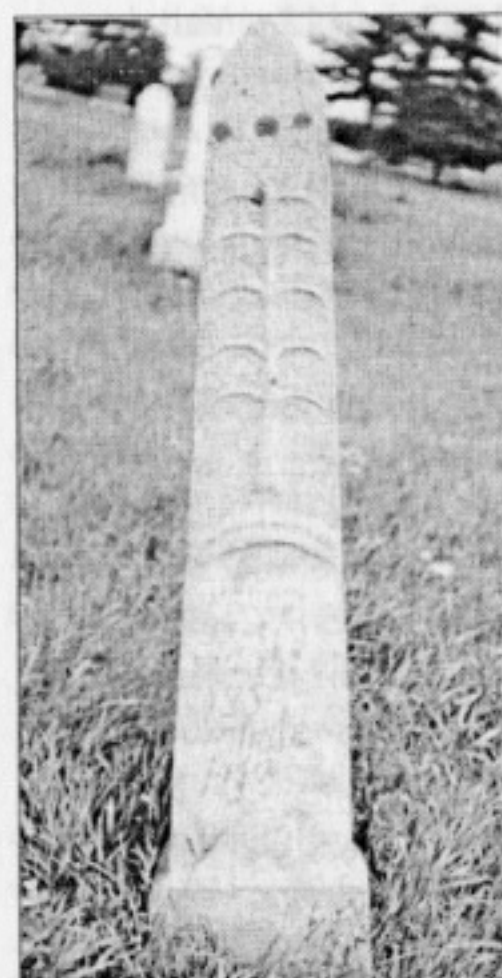
Kanada, Békevár2.

Kanada, Békevár3.

Kanada, Békevár 4.

Kanada, Békevár 5.

Kanada, Békevár 6.

Kanada, Kaposvár.

újabb részben megváltozik a tájolás, és a kövek egy része már északra néz. A kis kereszt és tábla formájú – főleg házilag készített – sírköveken megtaláljuk a szülőhelyet (Szatmár, Szabolcs, Ung, Vas, Veszprém, Abaúj megyék) valamint az 1910-es évek végétől a fényképes sírköveket, ami igen korainak számít még amerikai viszonylatban is. A díszítés a new brunswicki temetőben minimális, bár a franklini sírköveknél jóval több virág-és természeti motívumokat tartalmaznak, a kövek mérete impozánsabb. Egy primitív obeliszk típusú, de házilag készült és kézírással vésett kövön áll:

ITT / NYUGSZIK / NAGY / SÁNDOR / DOMON- / KOSFAI / VASMEGYE
/ MEGHALT / 1908 MÁJUS / ÉLT 30 ÉVET / BÉKE HAMVAIRA / NAGY /
SÁNDORNÉ

A Body és Páll házaspár sírköve 1965-ből eltér a többitől, mivel két hosszabb verses sírfelirat olvasható rajta, viszont még itt is megjelenik az idegen föld toposza. A két vers közül itt csak az egyiket közlöm szó szerint:

„Vándor barát ha erre jársz / Olvasd el a fel írást / Tekincs le az árva síra / Nem vírít a virág rajta / Magyar ország volt a hazánk / Ott dajkált az édes anyánk / Idegenybe vándoroltunk / De sokat hazánkra gondoltunk / Szívünk vágya mindig az volt / Hogy még eccer viszont lásuk / Idegenybe ért a halál / Hazánkat nem láthatuk már / Idegeny föld let a párnánk / Idegeny föld a takarónk / It pihen a két vándorló / Házaspár / Gyula es Esther

New Jersey államban, Perth Amboy-ban található Alpine Cemetery, hasonlóan az Evergreen-hez, szintén egy korábban angol, német, svéd és dán bevándorlók által használt temető volt. Elszórtan, még 18. század közepéről való kerubfejes sírköveket láthatunk. Mellettük az egyszerű, dísztelen és kisméretű magyar feliratos sírkövek szinte fel sem tűnnek. Azonban itt is található olyan, ami utal az illető rangjára, és óhazai szülőhelyére. Az egyik első sírkövön ez áll:

Roebing, katolikus

Kocsi Imre István / M. 1899. jan. 13. / Volt Ricsi Lakos

Egy másik már beszédesebb:

Itt Nyugszik / Szeman János / A Perth Amboyi / St József B S / Egyletnek Volt Hű Tagja / Szül. Pálháza / Meghalt 1903 Máj 4 Án / Béke Hamvaira

Egy másik sírkövön a perth amboy-i M. SZ. I. Egylet egyik tagjának neve (Simon István) van feltüntetve. Egy másik rózsavésséssel díszített sírkövön ez a rövidke vers áll: „Élő ember ide tekints / Itt nyugszik egy elveszett kincs / Csak 39 évet éltem / Mikor a Jézus eljött értem.” A születési hely és a halálnak a helyének együttes megjelölése igen ritka, de elvétve előfordul:

Itt Nyugszik / Elekes Ferentz / Szül. Diósadon, Szilágy / M. Meghalt Perth / Amboyan 1912 Feb. 19. / Élt 32 Évet. Béke Poraira

New Jersey állam temetői közül kiemelkedik

az az egyedüli vegyes magyar és román temető, amely Roebing városában található. Ez a vegyesség utal arra is, hogy a helyi vasgyárakban a két nemzetiség egymás mellett dolgozott, és a város központjában lévő templomokat is egymás mellé építették fel. Az interetnikus együttélés példájaként a református templom mellett találjuk a St. Mary Romanian Greek Catholic és a St. Nicholas Byzantine Catholic templomokat (mindhárom az 1910-es évek közepén épült). Tőlük kissé távolabb (a Florence Heights-on) épült a magyar Nagyboldogasszony katolikus templom. A reformátusok közül sokan az Első Baptista Temetőben nyugszanak (Lengyel, Fürjén, Albert, Szili, Musslai, Halász, Nagy stb családnevekkel), ám igen jellegtelen síremlékekkel. A régi katolikus temetők (St. Mary és St. Nicholas) szinte egymásba érnek, kevésbé rendezettek, és a magyar valamint a román sírok egymást váltják. A régebbi sírokon még itt-ott látni lehet fából készült kereszteteket, amelyek olvashatatlanok, de a házilag készült sírköveket is megviselte az idő. A név és az etnikum más információt is hordozhat magában, mert az egyik sírkőn magyar a névalak, de teljesen román a felirat a szülőhely feltüntetésével:

A Ce Ise Odineste / Parasga Sandor / C.O.M. Fiteusul Mare / 15 Feb. 1886 / Murit 13 Mar. 1932

A többi régi román sírkövön szintén megtalálható az óhazai szülőhely, s hasonlóan a magyar gyakorlathoz, itt is a megyével együtt. A feliratokból megtudjuk azt, hogy a román bevándorlók közül sokan Szilágy és Szatmár megyeiek voltak. A házilag sírkövek is gyakoriak, és a magyarokhoz hasonlóan minimális felirattal vannak ellátva.

A roebing-i római katolikus temető rendezett, és régebbi egyszerű síremlékeit felváltotta a modernebb (főleg gránit és márvány) sírkő, bár a feliratok régies formát mutatnak. Egyik régi sír egy volt favágó emblémával, és gyenge helyesírással ellátott sírkő:

Woodmen of the World Memorial / Antal Ordag / Születet Borszod / Megyében / Szent Istvan 1884 / Meghalt 1920

Az amerikai temetőkkel szemben a Kanadában fellelt temetők hasonlóságokat és eltéréseket egyaránt mutatnak. A sírköveken egy kicsit más feliratokat és más díszítéseket találunk. Az Ontario tartománybeli Thunder Bay városában két temetőben lelhetünk magyar sírokat, ám ezek jórészt ukrán, lengyel, horvát, német és ír sírokkal vegyesen vannak elhelyezve. A Riverside Cemetery-ben a Filipovic horvát család sírkövén is fellelhető a születési hely, mint ahogyan Ivan Hmarnij sírkövén az Ukrajna, és Ivan Boznijén a Galícia. A főleg ukránok sírjait tartalmazó St. Patrick temetőben is megtaláljuk a Galícia vagy Ukrajna feljegyzést. De nem hiányzik a szülőhely az ír katolikuséról sem: az 1881-ben elhunyt 12 éves Joseph O'Neil sírköve a megyét és országot tartalmazza. Mindkét temetőben találunk elsősorban magyar sírokat, de legtöbbjük már a teljes asszimilációt mutatja: a Kish család három tagjának alacsony blokk-típusú sírkövén már a nevek teljesen angolul szerepelnek a felirattal együtt:

KISH / IN LOVING MEMORY OF / KATHERINE KISH / 1879-1932 / FLORENCE KISH / 1900-1916 / GLADYS MAY KISH / 1902-1904

Regina közelében lévő Lestock temetőjének kevés sajátossága van, viszont legtöbb dologban hasonlít a bevándorló temetőkre. Lestock mivel igen nagy kiterjedésű, így a családok különböző iskolaszékeket hoztak létre, mintegy településmagokat is kreálva. A iskolaszék-települések magyar lakosait a magyar nevű iskolaszékek jelezték: Arpad, Bimbo és Virag (ott egy Szent József templom is épült, ami köré pár család temetkezett is egy ideig). A központi temetőben kevés vagy szinte egyáltalán nincs élő virág, a sírokon művirágot találunk. A keresztel ellátott sírok laposak, sok az egyszerű lappal lefedett sír. A temetőben találunk eklatáns példákat arra, hogy még az 1950-es években is teljesen magyar feliratú sírköveket állítottak a hozzátartozók, igaz kevés szöveggel. A családok adtak arra, hogy az elhunyt testvérek és rokonok sírjai megfelelő közelségben legyenek egymáshoz. A sírkövek dísztelenek, legfeljebb az IHS feliratot, vagy egy korpuszt véstek, 1950-es évek óta kis fém korpuszt is erősítettek rájuk. A lestocki temetőben Macza Mihály és testvére, Macza István sírja – feleségükkel együtt – egymás mellett vannak. Mindkét házaspár sírján magyar nyelvű sírfelirat, de hibás betűzéssel és ékezzel ellátva, van (pl. Macza Mihály, Macza Miháyné, nyukszik, szuletet, It nyugsmik, stb). Tóth László (1887-1959) sírkövén még ez áll: „Csinyáltaták Tóth István és családja”. Hordós Mihályné sírkövén a született helyett is ez áll „sületett.” Ritka, de előfordul a nyelvi asszimiláció: míg a korábban meghalt feleség sírkövén magyar nyelvű vésséssel találkozunk („Itt nyugszik Bacsu Péterné” Szül. Dec. 6 1886 Megh. Jul. 23. 1961”), addig a pár évvel később elhunyt férj sírkövén a szöveg már vegyes („Itt nyugszik Peter Bacsu Born May 8. 1878, Died Feb. 17 1967). Több síron egyszerű házilag készített keresztet találunk. Egy 1926-os egyszerű kökeresztben a név, a halál dátuma, és az angol rövidítés RIP (Rest in Peace) áll:

Emlékül / Mary Christoph-nak / Meghalt Febr. 17. 1926 / R.I.P. / Dobos

Szintén Saskatchewan tartományban fekszik a méltán híres Esterháza nevű település, és közelében Kaposvár. Kaposvár temetője, amit az 1880-as évek végén érkező pionírok építettek, sok hasznos információt tartalmaz a 20. század eleji kanadai magyarok temetői kultúrájáról. Ezt a temetőt nem csak a kanadai prérítartományok, hanem a nyugat-kanadai magyarság egyik tisztán magyar temetőjeként tarthatjuk számon, hiszen az 1900-as évek elejétől ide jóformán csak a magyar családok és leszármazottaik temetkeztek. Hasonlóan Lestockhoz és Kaposvárhoz, ebben a temetőben is kevés a virág és a fa, egy-két örökzöld fa kivételével. Igen sok a jeltelen sír, ami utal a telepések

szegényen voltára, valamint az 1930-as évektől folyamatos költözés tényére. Általában elmondható az, hogy a szegényebb családok kisebb és dísztelenebb síremléket emeltek.²¹ A sírkövek nem tartalmaznak bonyolult szimbolikát, hanem az egyszerű és nehéz élethez szokott emberekhez méltóan igen visszafogottak, egyszerűek. Legtöbbjük természetes fehér, azaz hamuszínű sírkő minimális információval ellátva. A stockholmi sírkövekhez hasonlóan itt is a kisméretű (1 méter alatti) kökeresztek, és a nagyobb oszlopos, vagy obeliszk kerestek dominálnak. A kereszt legaljára vésték fel a családi nevet. Az első sírkövek egyikén találunk angyalfejes kis domborművet (Bartók József, mh. 1893). A temetőben nagy divatja volt a házilag készített vas és fa síremlékeknek. Egy-két síron már az 1920-as évektől divatos, készen vásárolható öntöttvas síremlék látható. Több sírkő felirata rövidítéseket tartalmaz: „IT. NY.” vagy „IT NYU” az itt nyugszik helyett, vagy a „NY Békében” szöveget. Egyébként általában a nyugodjék békében formula zárja a sírfeliratokat. Egyetlen egy sírkövön (Takács Istvánné, mh. 1957) találni hosszabb szöveget: „Adj Uram Örök Nyugodalmat Neki.” A rövidítések, a kezdő és a záró sorok jelenléte természetesen nem bevándorló, vagy óhazai invenció, hanem általános az egész keresztény kultúrkörben.

A Kaposvár melletti Stockholm lakosai főleg Szabolcs-megyéből érkeztek az 1910 körül (Dojcsák, 1981: 146–147, Kovacs 1982: 64). A telepések szétszóródtak az egyes környékbeli kisebb farmertelepeken, melyeknek magyar, vagy magyar hangzású neveket adtak (Otthon, Cupar), de az impozáns templomhoz eljártak. Az első telepések mind az általuk létrehozott Saint Elizabeth (Szent Erzsébet) római katolikus temetőben temetkeztek. A 20. század első két évtizedében készült sírkövek első sora mindig az „Itt Nyugszik” formulát tartalmazza. A sírkövek igen egyedi – főleg virágmintás – díszítésűek (Huszták, Makay, Bernát, Révész, Milics). A stockholmi temető nagyban hasonlít a préri tartomány temetőire. A sírok laposak, nincsenek hantok, és a föld felett ritkán építkeznek, akkor is legfeljebb egy kőtáblával jelzik a sír méretét. Maga a kőtábla nem díszes, esetleg egy név, vagy egy kereszt van rá vésvé. Vannak viszont egyéni – nem mester által készített – sírjelek is. A Pilchak testvérek sírján egy félkörrel összekötött, hat vaskeresztből álló házilag készített egyedi síremlék áll. A sírkövekhez nem illesztenek vázát, a sírokra – nyilvánvalóan a zord és szélsőséges időjárás miatt – nem ültetnek virágot sem. Egy-két cserjebokor, esetleg örökzöld szolgál növényzetül. Művirág több helyen található.

A híres préritartomány, Békevár ma már használaton kívül lévő temetőjének több száz sírja vegyes, ugyanakkor archaikus képet mutat. Az 1911-ben épült protestáns templom környékén már a 20. század első éveiben temetkeztek. Érdekesen a temető itt is jellemzően sík, kevés a sírhant, vagy a földből kiemelkedő sír. A sírokat sokszor egy egyszerű sima, vagy domború kőlappal fedik le. Ami még jobban meghatározza a protestáns hívők halállal kapcsolatos felfogását, az a temető egyszerűsége és talán a szétszórtság – igen nagy távolságok vannak néha a sírok között. Kevés a cifra, hivalkodó és túldíszített sír, valamint egyszerű maga a temetés is.²² Az információk csak a legszükségesebbeket tartalmazzák, de a sírkövek mérete, díszítése és felirata sokszínű és eltérő. Sok a házilag

21 Ezt megerősíti Young (1960: 448) kanadai temetőkutatása is: két partvidéki halászfalu temetőinek sírköveit vizsgálta meg, és jól követhető a családok anyagi helyzetének változása a kövek nagyságában és minőségében.

22 Amerikában egy mondással érzékeltethető az, hogy a temetés mennyire irreálisan drága: a kocsi és a ház után a temetés a legköltségesebb kiadás (Bleckman 1980, Pine and Phillips 1970). A magyar temetések az olasz, lengyel vagy a ruthén temetésekhez képest mindig visszafogottabb és eseménytelenebb.

készített kezdetleges síremlék, tele helyesírási hibákkal. Egy sírban két kislányt temettek el, nehezen olvasható és hibás felirattal (az N betűt megfordítva van felvésvé) :

„ITT NUKSSIK / PETOBORE / SKAES / PETO ESTE”

Egy másikon az asszimiláció hatása is érződik már:

„Baby Tailer / 1927 June 8 / Talalkozunk.”

Kirívó példa a Marton névvel ellátott sírkő, melyen ez áll: „66 évet éltem mikor Jesus eljött értem.”

A protestáns valláshoz hűen itt találkozunk mintegy tucatnyi fejfával, amelyek sok típust és változatot képviselnek. Mivel ezek a fejfák a 20. század első két évtizedében lettek felállítva, szinte egyiken sem lehet a feliratot már elolvasni. A fejfák közül csupán egy tartozik a Szatmárból ismert ún. csónak alakú fejfatípushoz. A fejfák kicsik, és oszlopos és táblás formájúak. Egy-két sírkő viszont érdekes: az egyik egy antropomorf arc-virág faragott kő („Palangi János, születet 1845 Meghalt 1913”). A szintén 1913-ban meghalt Nyeste Gáborné sírköve vallásos szimbólumokat takar csillag és félhold kombinációval. Az 1910-es évek sírkövein találunk információt, például a házas évek számára, vagy a férjezett nő leánykori nevére:

„Itt Nyugszik / Nagy János / Élet 65 évet / Házasesetet élt / Nejevel / Debreceni / Erzsébettel / 40 évet / Született / 1854 ben / Meghalt / 1918 Nov 18.”

„Itt Nyugszik / Daku / Andrásné Sz / Kaponyás / Terézia / Élt 68 évet / Meghalt / 1916 Nov 14 / Béke Poraira.”

Az utolsó temetések az 1970-es évekre datálódhatnak, ekkor már jobbra asszimilációs hatás alatt készült kanadai sírköveket találunk, melyek záróformulája „Forever with the Lord.”

Árpádhon (ma Albany), Louisiana állam egyetlen magyar települése unikumnak számít, mivel temetői magyar alapításúak voltak. Árpádhon két temetője lényegében nem tér el az általánosan ismert déli-dél-keleti államok temetőitől (Jeane 1978), a tekintetben, hogy a föld feletti temetkezés a mérvadó. A Szent Margit templom temetője és Presbiteriánus temető annyiban különbözik egymástól, hogy az előbbi nagyobb (mintegy 8,2 hektár) és változatosabb. A területet a Juhász család ajánlotta fel, amelyen a templom 1912-ben fel is épült. Azonban a templom melletti területen már az 1900-as évek elején is temetkeztek, amit aztán a Hungarian Burial Insurance 1912-es megalakulásától kezdve formalizáltak, és egységesítették. A két magyar temető lényegét a következőkben foglalhatjuk össze. Mindkettő temető aránylag kicsi, sokkal kisebb, mint északi rokonai. A Szent Margit temető területe bár nagynak tűnik, de csak a terület egyharmadában temetkeztek. A sírkövekhez a helyi homokövet használták, a hatvanas évektől jelent meg a márvány és a gránit. A régebbi sírokon még fellelhető a fakereszt nyoma. A déli klíma miatt a vegetáció és a temetőben elültetett fák és bokrok igen jellegzetesek, és – főleg az északi temetőkhez képest – gazdagok. A déli klíma miatt a bokrokat és fákat igen kedvelik, sok a cédrus, a nyugati tuja, bürök, gardénia, mivel ezek nem igényelnek igazán semmilyen gondozást. A virágok közül sokan a rózsát kedvelik, de más virágokat is ültetnek a kereszték mellé. A temetőben a füvet – általánosan a déli államok szokásaihoz (Jeane, 1978, Jordan 1980) – minden évben rendszeresen nyírják, de ehhez járul még az, hogy a családok maguk is sokat tesznek azért, hogy szerették sírja körül ne nőjön a gaz.

A rokonság sírjai közel fekszenek egymáshoz. A legtöbb családnév: Aranyosi, Breda, Nagy, Oláh, Pető, Petra, Prokop, Resetar, Sziszák, majdnem mindegyik ékezet nélkül

van felvésve. A két Resetár testvér, Resetár István (1877–1961) és Joseph Resetar (1886–1956) sírja egymás mellett helyezkedik el, de a fiatalabbán már angolos névalakban. Az alapítók közül a két Bruskey sírján fakereszt áll, ám mindkettő már amerikai névalakkal: Frank Bruskey (1859–1940), és Julius Bruskey (1858–1934). A Szent Margit temetőben az ágyasokra, ha vannak egyáltalán, szinte sohasem ültetnek virágokat, azokat mindig vázában, külön virágtartókba helyezik el, vagy esetleg a kereszt mellé ültetik ki. A régebbi síremlékek oszlop, vagy obeliszk alapúak nagy kereszttel a tetejükön. Az első generációs bevándorlók sírkövén néha feltűnik a szülőhely, és a karakterisztikus nyelvi tévedések sorozata:

It Nyukszik / Resetár István / Születet / 1877 August 17 / Nagy Kapus /
Ung megye / Meghalt / 1961 August 7 / Nyugodjon / Békébe / Jézus Mária /
Szent József / Nevébe Ámen

A sírköveken megtalálható az elmaradhatatlan etnikus jelző, a hibás felirat („Edes Apa IT NYUKZIK Joseph Ponsock”, vagy „ITTNYÚ GSZIK”, „Béke Hamvayira”). A régebbi köveken a IHS felirat, a mennyek kapuja, a korpusz és a rózsza díszítés dominál. Egy-két sírkő házilag készített, minimális szöveggel („Mike Oláh”). Az 1940-es évektől megjelenik a fényképes sírkő.

A reformátusoknál is egy területen van a temető, a templom, és a parókia. Maga a temető sokkal kisebb, mint a katolikus, és az első temetés dátuma 1920, ami későnek tűnik. A temetőben sok a kőoszlop és tábla, de megtalálható az archaizáló obeliszk sírkőforma és a kettőtört fatörzs is, mindkettő még az 1920-as évekből. Hasonlóan sok a blokk, lapos blokk és a pulpitus-formájú síremlék. Ez utóbbiak tetején vésett rövid szöveg, vagy a családnév áll. A rokonság itt is közelben temetkezett, jellegzetes családnevek: Bodí, Farkas, Deli, Nyéki, Novák, Tóth, Varga, Yuhasz, ám legtöbb ékezet nélküli. A reformátusoknál a sírköveken kevés a felirat, de a régebbiek valamivel változatosabb díszítést és formákat mutatnak, mint a katolikusoké. Mindkét temetőben a föld fölötti sír mérvadó. Az asszonyoknál sokszor feltüntették a lánykori nevet. A szülőhely feltüntetésének hiánya meglepő, bár ennek okát talán abban kereshetjük, hogy sem a katolikus, sem a presbiteránus közösségben kevés, vagy egyáltalán nem működött magyar pap az első egy-kettőt leszámítva. Egy családi sírkövön, amely még az 1940-es évek végén lett felállítva, de ami már amerikanizálódás jeleit mutatja (father és mother megjelöléssel), található egy óhazai születési hely: „SZ. H. M. Vásárhely.” Egy másik kövön csak annyi szerepel, hogy Tája szerepel óhazai születési helyként feltüntetve (Magyar Bertalan 1869–1943). A Vigh családi kettős sírkövén szerepel a Szabolcs megyei Rozsály (Vigh András 1881–1957), és az Ugocsa megyei Nagyta (Vigh Antonia, 1890–1956). Egy jellegzetesen „hunglish” sírkő:

YT NYUGSZIK / KOPCSO PALLNÉ / SZ 1849 MH 1919 / SYVETEMBER
11en / ELT 70 evet / BÉKE HAMVAIRA

Összefoglalás

Christopher Tilley írja: „a tárgyak és a helyszínek aktív ágensei az identitásnak és nem szürke árnyékai valamiféle hagyományozódott ideáknak és társadalmi-politikai kapcsolatoknak” (2004: 222). Ez valójában így is van, ám bizonyos megszorításokkal fogadhatjuk csak el elméletét, mivel az észak-amerikai temetők magyar vonatkozásait vizsgálva feltűnik a periodikusság, a táji tagolódás és a nyelvi váltás kényszere, a hunglish nyelv jelenléte. Ezek nagyban behatárolják, hogy a temetők mennyire reflektálják, ref-

lektálják a bevándorlók kultúráját, a magyar identitást. A kivándorolt magyarságnak vannak speciálisan magyar temetői, melyet az elsőgenerációs családok hoztak létre (Békevár, Kaposvár, Árpádhon), és a későbbi generációk is használtak. Az ilyen temetők mellett a házilag készült sírkövek, valamint a fejfák, jellegzetesen mutatják az észak-amerikai magyarság kultúráját. Az első periódus kötődik ahhoz a nagy kivándorláshoz, amiről már az úttörő munkák is szólnak, tehát az 1880 és 1920 közötti nagy hullámhoz. Ebben az időszakban találunk valójában elszigetelt magyar temetőket, és főleg a kis farmterelepeken és bányafalvakban etnikus jegyeket felmutató temetőrészeket és sírköveket. A feliratok többségében mind magyarul vannak felvésve, amelyen sajtáságos jelzőként jelenik meg a szülőhely és a megye együtt. Az idegen hantok alatt felirat New York és New Jersey temetőiben (Lackawanna, Franklin, Lodi) bukkan fel egyedi toposzként, annak ellenére, hogy a kivándoroltak körében általánosan ismert volt az „idegen földben” való eltemetés formulája.

Ritka, de megtalálható az egyedi díszítésre való törekvés is, ami egy-egy közösségnél, vagy korcsoportnál válik csak kiterjedt etnikai szimbólummá. Ekkor még él a fejfa állítás szokása a református vallású kivándorlók körében. Érdekes példákat lehet ebből a korszakból citálni arra, hogy a kelet-európai bevándorlók azért a többségi WASP kultúrától mennyire elkülönülten éltek, mivel találunk temetőket, ahol románokkal és szlávokkal (főleg szlovák és ukrán) osztották meg temetőiket. Itt is érezhető azonban egyfajta etnikai proximitású szolidaritás: a magyar családok sírjai egymás közelében helyezkednek el a más etnikumú síroktól távolabb. Az 1920-as évekig jellemző a sírköveken a verses feliratok (Halandó nézz-e fejfára, Szüleim kérlek titeket, stb.). Ez a szokás kevés helyen található, és az 1940-es évekre teljesen eltűnik.

A második periódus a két világháború közötti, majd közvetlen a második világháború utáni kivándoroltak megjelenéséhez köthető. Ez azonban már egy társadalmi és gazdasági változást is jelez: az asszimilációt és az öregamerikai családok közötti szorosabb kötelékek megszűnését is. A második és harmadik generációval megszűnik a temetők izoláltsága, egyre több etnikum keveredik egy temetőn belül, újabb temetőket vesznek használatba. Ekkor a jellegzetes magyar szimbólumként számon tartott fejfa már elvétve kerül felállításra, a sírkövek és feliratok már vegyesek, vagy teljesen angol nyelvűek. Már ekkortól megfigyelhető a később már általánossá váló szokás, hogy a magyarul felvett bevándorló szülők neve és évszámai mellé már odakerül az angol „mother” vagy „father” szó. A harmadik szakasz már a teljes beolvadás szakasza, amikor az észak-amerikai magyarság utolsó nagy hullámként feltöltődik az 1956-os menekültek seregeivel. Ebben a szakaszban a fejfa már teljesen megszűnik, illetve véletlenül felbukkan, mint a vallásos élet revitalizációs szimbóluma, de – jellemzően – főleg értelmiségi családoknál. A sírköveket már csak elvétve díszítik magyar jellegzetességek, a nyelvhasználat pedig a teljes amerikanizálódásra utal.

Mindhárom szakaszra utaló jellegzetesség a hibásan, vagy hiányosan felvett magyar név. Az első szakasz nyelvtani hiányosságai utal úgy az öregamerikai iskolázatlanságára, mint a nem magyar sírköves mesterek keze nyomára. Ez nyilvánvalóan nem a család igénye szerint készülhetett, hanem a hibás értelmezett „furcsa” név miatt. Hasonló hibák természetesen általánosak azokban a korábbi temetőkben is, ahol szinte minden sírkő még magyar, de a más nemzetiségű mesterek keze nyomán eltorzult névalakkal, és téves helyesírással lettek felvésve.

A kivándorolt észak-amerikai magyarok identitás vizsgálatának egy szelete csak az anyagi kultúra, és bizonyára sablonosnak hangzik az a kitétel, miszerint az anyagi kultúra – mint ahogyan a szellemi javak is – reflektálja a beolvadást és az amerikanizálódást. Egyedül az első, tehát a valóban bevándorló, generáció anyagi kultúrájában találunk biztos nyomokat arra nézve, hogy a magyarság hogyan és miként próbálta megőrizni identitását és ez hogyan tükröződik a temetőkben. Nyilvánvaló az, hogy egyes temetők sokkal inkább etnikusak, mint mások, de az is természetes, hogy a második és harmadik generációval az óhazai – illetve a kivándorló kulturális – jellegzetességek fokozatosan tűnnek el. A temetőkben is érezhető egyfajta elkülönülés, vagy éppen elkülönítés a többségi társadalomtól, ami szintén a kulturális másság kifejezését szolgálta (Milspaw 1980). Azonban a hasonlatosság és a rendszeresség megtalálható, és ez az ami a kutatóknak sokat mond: a kanadai Saskatchewan tartománytól egészen a louisianai Árpádhonig találunk a temetőkben és a sírköveken meglepő hasonlatosságokat. Az is igaz ugyanakkor, hogy eltérések tömegét is láthatjuk. A magyar etnikai tudat elsődleges, de nem kizárólagos jellegzetessége, ahogyan azt már korábban többen megállapították, a magyar nyelvű sírfeliratok használata. Itt is sok eltérés van, de érdekes az, hogy az elhunyt eltemetése „az idegen hantok alatt” formula több helyen előfordul, mint ahogyan az óhazai születési hely megjelölés is. Szintén etnikus jegyként kell felfognunk az „itt nyugszik,” „halandó tekints e fejfára, „itt várja Jézusát,” „E sírhant fedi” formulákat, mint ahogyan a sírkövek hibásan felvésett szövegeit is. Önmagában az is etnikus jellegzetesség, hogy a közép-kelet európai bevándoroltak halálon túli sorsközösségét mutatják a temetők. Amint az életben a hunky, bohunk és más derogáló etnikai jelzők által lettek elválasztva, úgy a halálban is elkülönültek (elkülönítettek) a többségi WASP társadalomtól, és inkább egymás mellett temetkeztek. Nem jellemző a magyar temetőkre a hivalkodás, a drága síremlékek állítása, sem a sírkő túlzott cifrázása. Ez egyszerűen annak a következménye, hogy a magyar bevándorlók nem tartoztak új hazájukban sem a gazdagabb társadalmi réteghez. A protestánsoknál pedig egyszerűen a vallásuk nem tűrte a túlzott díszítést és a költséges síremlékeket. A szegénységből következik az, hogy az első generáció sírkövei közt sok a házilag készített síremlék. Ez rögtön egy új teóriát szült: figyelmeztet arra a lehetőségre, hogy mivel a kivándorlás érintette a Kárpát-medence majd mindegyik megyéjét és tájegységét, így egyre több etnikus jeggyel, sajátos táji nyelvezettel, vagy díszítéssel találkozhatunk. A vizsgált anyagból ez nem igazolódott, sőt az ellenkezője derült ki: a házilag készített sírköveken szinte elenyészően kevés információ van, csak a legszükségesebbeket vésték fel (név, születési és halálozási dátum). Néhány sírkő azonban meglepően egyedi úgy feliratában, mint ornamentikájában. Ezek azonban semmiképpen sem tekinthetők jellegzetesnek vagy általánosnak, hanem a kivándorlás kultúrájából származó egyéni, szűk csoportos (családi?) invencióknak.

A fejfákkal kapcsolatban érdemes elmondani azt, hogy a talált fejfák igen egyszerűek, és jellegtelenek voltak a springdalei és az egy békevári kivételével, ami csónakformát mutattak. Viszont érdekes az, hogy az 1930-as és 1940-es évekig tartott egyes temetőkben annak a divatja, hogy egyszerű kő és cementből öntött fejfautánzatú sírköveket készítettek. Ezek általában oszlopos tábla alakú fejfá utánzatok. Ilyeneket gyártottak sorozatban New Jersey és Pennsylvania református temetőiben. Ezek legtöbbször házilag készültek,

és nem sírköves mesterek munkái voltak.²³ A még fel nem kutatott magyar temetők vizsgálata még árnyalhatja az itt ismertetett képet, ám mivel az első generációs kultúra csak részben, vagy egyáltalán nem hagyományozódott ezért sok új adatot már nem várhat a kutató. Azonban a feltárt eddigi anyag mindenképpen elegendő arra, hogy az észak-amerikai magyarságot ne lehessen ezután méltánytalan módon kihagyni a magyar nemzeti kultúra kutatásából.

IRODALOM

- Adams, R. H.
1967 „Markers cut by hand.” *The American West* IV/3: 59–64.
- Bakó, F.
1988 *Kanadai Magyarok*. Budapest
- Bauman, J. F.
1979 „Ethnic adaptation in a southwestern Pennsylvania coal patch, 1910–1940.” *The Journal of Ethnic Studies* 7, 3: 1–23.
- Beynon, E. D.
1936 „Social mobility and social distance among Hungarian immigrants in Detroit.” *The American Journal of Sociology* XLI/4: 423–434.
1934 „Occupational succession of Hungarians in Detroit.” *The American Journal of Sociology* 39/5: 600–610.
- Bleckman, I. A.
1980 *Death and dying A–Z*. New York: Croner Publications
- Bronner, S. J.
1979 „Concepts in the study of material aspects of American folk culture.” *Folk Forum* 12/2–3: 133–172.
- Cushman, T.
2004 „Anthropology and genocide in the Balkans: an analysis of conceptual practices of power.” *Anthropological Theory* 4/1: 5–28.
- Davies, D. J.
1997 *Death, ritual and belief: The rhetoric of funeral rites*. London: Cassell
- Deetz, J.
1977 „Remember me as you pass by,” In small things forgotten. The archeology of early American life. Garden City: Anchor Books, 64–91.
- Dojcsák Gy.
1981 *A kanadai Eszterházy története*. Budapest: Magvető
- Fabian, J.
1974 „How others die – reflections on the anthropology of death,” In: A. Mack ed., *Death in American experience*, New York: Schocken Books, 177–201.

²³ Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról a tényről, hogy a New Jersey államtól délre a szegényebb és zártabb amerikai közösségeknél is használatos volt a vésett fatábla síremlékként (Jeane 1978: 899). Ez megismétlődött a szegényebb katolikus családoknál is az egyszerű fából készült, jellegtelen kereszttel.

- Fejős, Z.
1987 „Magyar ruha”, szüreti bál,” és az amerikai–magyar etnikus kultúra néhány kérdése.” *Magyarságkutatás*, 267–282.
1990 „A temető e csendes árnyán, itt nyugszik egy vándor árván”: A chicagói magyarok temetkezési szokásai. In: *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl*. Szerkesztette: Fejős Zoltán–Küllös Imola. Budapest, 279–315.
1993 *A Chicagói Magyarok Két Nemzedéke, 1890–1940*. Budapest Európai Intézet
- Francaviglia, R. V.
1971 „The cemetery as an evolving cultural landscape.” *Annals of the Association of American Geographers* 61/3:501–510.
- Glassy, H.
1968 *Pattern in the material folk culture of the Eastern United States*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- Goody, J.
1974 „Death and the interpretation of culture: a bibliographic overview.” *The American Quarterly* 26/5: 448–455.
- Howart, G. and Leaman, O. eds.
2001 *Encyclopedia of death and dying*. New York: Routledge
- Jeane, D. G.
1978 „The Upland South cemetery: An American Type.” *Journal of Popular Culture* XI/4: 895–903.
- Jelinek, Y.
1972 „Self-identification of first-generation of Hungarian Jewish immigrants.” *American Jewish Historical Quarterly* LXI/3: 214–222.
- Jordan, T. G.
1980 „The roses so red and the lilies so fair: Southern folk cemeteries in Texas.” *Southwestern Historical Quarterly* LXXXIII/3: 227–258.
- Kanyar, J.
1957 *Somogyi parasztság. Somogyi nagybirtok (1901–1910)*. Somogyi Almanach 2. Kaposvár
- Kephart, W. M.
1950 „Status after death.” *American Sociological Review* 15: 635–643.
- Kezys, A. ed.
1976 *A Lithuanian cemetery: St. Casimir Lithuanian cemetery in Chicago*. Chicago: Loyola University Press
- Kniffen, F.
1967 „Necrogeography in the United States.” *The Geographical Review* LVII/3: 426–427.
- Kosa, J.
1956 „Hungarian immigrants in North America: Their residential mobility and ecology.” *The Canadian Journal of Economics and Political Science* 22/3: 358–370.
- Kovacs, M. L.
1982 „The Saskatchewan Era, 1885–1914,” in Dreisziger, N. F. Kovacs, M. L. Bódy, P. and Kovrig, B., *Struggle and hope. The Hungarian – Canadian experience*. Toronto: McClelland and Stewart Ltd. The Canadian Publishers, 61–93.
- Kunt, E.
1983 *Temetők népművészete*. Budapest: Corvina
- Kürti L.
2001 „A halál kultúrája,” In: Pócs Éva szerk.: *Lélek, halál, túlvilág*. Budapest: Balassi Kiadó, 318–336.
2000 „Gróf Drakula túlélése – Mese, horror, irodalom.” *Új Holnap* 45 (Tél): 130–151.
1999 „Elvégzetlen magyarságkutatás az Egyesült Államokban.” *Magyar Tudomány* 99/8:990–1000.
1997 „A halál és a fotográfus.” *Néprajzi Értesítő* LXXIX. 167–185.
- Lancaster, K.
1978 „Green Mount: The introduction of the rural cemetery into Baltimore.” *Maryland Historical Magazine* 74/1: 62–79.
- Lekai, L. J.
1968 „Hungarian cistercians in America.” *American Catholic Historical Society* LXXIX/4: 223–242.
- Ludwig, A.
1966 *Graven images: New England stonecarving and its symbols, 1650–1815*. Middleton: Wesleyan University Press
- Lymer, K.
2004 „Rags and rock art: the landscapes of holy site pilgrimage in the Republic of Kazakhstan.” *World Archeology* 36/1: 158–172.
- Makár, J.
1966 *A franklini magyar egyház története, néprajza*. New Brunswick: A szerző kiadása
1969 *The story of an immigrant group in Franklin, New Jersey. Including a collection of Hungarian folk songs sung in America*. Translated by August J. Molnar. New Brunswick
- Mandel, E.
1925 *Magyar falu Floridában: felvilágosító leírás Florida magyar községéről Kosuthville-ről*. New York: A szerző kiadása
- Marchbin, A. A.
1940 „Hungarian Activities in Western Pennsylvania.” *The Western Pennsylvania Historical Magazine* 23/3:163–174.
- McDonald, F.
1975 „Pennsylvania German tombstone art of Lebanon County, Pennsylvania.” *Pennsylvania Folklife* XXV/1: 2–19.
- Metcalf, P. and Huntington, R. eds.
1991 *Celebrations of death: The anthropology of mortuary ritual*. Cambridge: Cambridge University Press (2nd ed.)
- Meyerhuber, C. I.
1979 „Black Valley: Pennsylvania’s Alle-Kiski and the Great Strike of 1919.” *The Western Pennsylvania Historical Magazine* 62/3: 251–266.
- Milspaw, Y.
1980 „Segregation in Life, segregation in Death: Landscape of an ethnic cemetery.” *Pennsylvania Folklore* XXX/1: 36–40.

ACTA MUSEI DE JÁNOS ARANY NOMINATI
XII.
AZ ARANY JÁNOS MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI

AZ ALFÖLD VONZÁSÁBAN

TANULMÁNYOK
A 60 ESZTENDŐS NOVÁK LÁSZLÓ FERENC
TISZTELETÉRE

SZERKESZTETTE

UJVÁRY ZOLTÁN

NAGYKÖRÖS – DEBRECEN, 2007.